

Helytörténet és Budapest- mozaik - a fővárosi kerületi helytörténeti gyűjtemények elemzése

Készítette:

HAL013

2024.04.20.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	2
II. Elméleti keretek: múzeumok és gyűjtemények	4
II.1. A múzeumi és gyűjteményi alapvető funkciók: a gyűjtemény és a kiállítás	5
II.1.1. Az új muzeológia	7
II.2. A múzeum története: a nyilvános múzeumtól a közösségi intézményekig	8
II.2.1. A helytörténeti gyűjtemények története Budapesten	10
II.3. A múzeumok társadalmi beágyazottsága - emlékezet és történelem	13
II.3.1. Az emlékezet és a múzeumok	14
III. A budapesti kerületek helytörténeti gyűjteményei és elemzéseik.....	17
III.1. A budapesti kerületi helytörténeti gyűjtemények sajátosságai	18
III.2. Helytörténeti gyűjtemények és közösségeik.....	20
III.3. Különböző megközelítések és bemutatási módok – a városrészek identitásai	21
III.3.1. A munka és a termelés; a kisipar és a gyárak	22
III.3.1.1. Mezőgazdaság és agrármunka	25
III.3.2. Kultúra és képzőművészet	27
III.3.3. Az emlékház mint reprezentációs módszer	28
III.4. A XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjtemény elemzése	30
III.4.1. <i>Palota Földjén</i> kiállítás	32
III.4.2. <i>A Széchenyitelep-Pestújhely Aranykönyve</i> kiállítás	34
III.4.3. Időszaki kiállítások	36
IV. Konklúzió	38
Irodalomjegyzék	42

I. Bevezetés

Az államszocializmus egyik különlegessége a köztéri mozaik. A művek dekoratív és gyakran kereskedelmi célokat is elláttak, érdekességük, hogy ezzel az időtálló és drága technikával dolgozták fel a reklám gyors műfaját. A példaként kiválasztott alkotásban egy absztrakt térben kerül egymás mellé egy gigantikus fej, teherautó, tevé és más szimbólumok, amelyekben a vállalat identitása fejeződik ki. A készítő Erdély Miklós (1928-1986) képzőművész, építész, filmes, és író volt. A neoavantgárd művészetben betöltött jelentős szerepe mellett kevésbé ismert része munkásságának a köztéri mozaik. A fotómozaik technikáját ő dolgozta ki, amely később saját vállalkozása révén a megélhetését is biztosította. Érdekes ketősség áll tehát fent; egy államilag a tiltás alá tartozó¹, szabad tevékenységet államilag támogatott beruházásokból tartott fent. Bár pontos adatok nincsenek az elkészült művek számáról, a Köztérkép adatszolgáltatásában jelenleg tíz darab szerepel, amelyek közül van amely lebontásra, falról való lementésre vagy befalazásra került, illetve egy védett státuszt is kapott².

1. ábra

VOLÁN 1. sz. Vállalat Fuvarvállaló Irodája. A falon Erdély Miklós képzőművész fotómozaikja (1970). A kép forrása: Fortepan / FŐFOTÓ.

A mozaik technikai adottságát tekintve apró anyagokból épített kép. Érdekes párhuzamot képvisel a várossal és különösen a fővárossal; amely sok kis egyéni részből épül fel a nagy

¹ A ilyen jellegű művészeti kezdeményezések gyakran tiltottak a korszakban, a szabadságuk csak rövid ideig vagy kolátozottan valósul meg. Ilyen például a hetvenes évek elején Balatonboglári kápolnatárlatok is, amelyben Erdély is részt vett (Szőke, dátum nélk.).

²² A témáról bővebben Boros Géza *Leletmentés* című cikkében ír (Boros, 2014).

egésszé. Budapestnek ugyanis rengeteg arca és része van, amelyek mind önálló kis egységek, saját arculattal, identitással és történelemmel, azonban közösen, együtt kirajzolják magát a fővárost. Ezek a fővárosi kerületi helytörténeti gyűjtemények, amelyek létezéséről viszonylag kevesen tudnak is értelmezhetőek ilyen kis mozaikdarabként. Egyszerre vizsgálhatóak magukban és egy nagyobb rész egészeként. Sokszor több évtizede végzik munkájukat ilyen – a város forgatagában kissé láthatatlan - módon. Számuk meglepően magas; jelenleg összesen tizenhét kerületnek van kifejezetten helytörténeti intézménye³, amelyek a múzeumok között önálló típust képviselnek. Saját terület, saját történelem, saját közösség és ennek megfelelően sajátos körülmények között jöttek létre és működnek. Egyszerre részei a fővárosnak, de azon belül mégis elkülönülnek. Egyszerre beszélnek el az ország „nagy” történetét, használják az általa kialakított történelmi kiemeléseket, illetve kategóriákat és jelennek meg benne a saját történeteik és narratíváik. A két elbeszélésmódnak – tehát a nagy országos vagy fővárosi és a lokális helyi történelemnek – a kapcsolata, illeszkedési pontjai, eltérései, illetve az egymásra gyakorolt esetleges hatása teszi ezeket a gyűjteményeket sajátossá. A jelen dolgozat pedig ezt a résztől az egészig való építkezést vizsgálja.

Mikor, miért és hogyan jöttek létre a budapesti kerületi helytörténeti gyűjtemények és hogy működnek azóta? Milyen funkciókat és feladatokat látnak el? Hogyan ágyazódnak be a helyi közösségek életébe? Milyen kapcsolatuk van az országos és fővárosi intézményekkel, illetve a kerületeknek egymással? Milyen témákat dolgoznak fel és hogyan, vagyis milyen módokon reprezentálják saját történetüket és önmagukat? Mindezekre a kérdésekre próbál ez a dolgozat válaszokat találni előbb elméleti, teoretikus síkon, majd később a gyakorlatban az intézmények saját magukról és kerületükről kialakított képe, vagyis a kiállításai alapján.

A város és a kerületeinek helytörténet gyűjteményei azonban más szempontból is hasonlóságokat mutatnak az Erdély-mozaikokkal. Mindkettő a Kádár-korszakkal és az államszocialista rendszer oldódásával áll kapcsolatban. Olyan kezdeményezések ezek, amelyekkel összefüggésben a szabadság különféle képpen jelenik meg. Míg a mozaik az autonóm képzőművészet fenntartására, illetve mint reklám a szocialista gazdaság egy különleges területén helyezkedik el, a helytörténeti „mozgalom” a civil szerveződés egy kivételesen támogatott terepét jelenti. A helytörténet jelentőségét és közösségszervezés lehetősége adja, amely a másképpen, más formákban nem jelenhetett meg. Ilyen módon a kettő példa hasonló, mindkettő a szocializmus örökségének láttelepe, amellyel érdemes foglalkoznunk.

³ Az intézmények gyakran több, többé-kevésbé együttműködő szervezetileg összetartozó intézményből állnak össze. A kerületi intézményeket, illetve a vizsgálatomban szereplő gyűjteményeket a III. fejezetben ismertetem.

II. Elméleti keretek: múzeumok és gyűjtemények

A múzeum fogalmát nehéz definiálni. A feladat kétségkívül heroikus; a világ összes múzeumát bele kellett foglalni egy (apró) bekezdésbe. A Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (*International Council of Museums*) tavaly az alábbi sorokat fogadta el: „*A múzeum a társadalom szolgálatában álló nem profitorientált, állandó intézmény, amely kutatja, gyűjti, megőrzi, értelmezi és kiállítja a tárgyi és szellemi örökséget. A múzeum a nyilvánosság számára nyitott, hozzáférhető és befogadó, elősegíti a sokszínűséget és a fenntarthatóságot. Etikusan, szakszerűen és a közösségek részvételével működik és kommunikál, változatos tapasztalatot nyújtva az oktatás, a szórakozás, a reflektív gondolkodás és a tudásmegosztás terén.* (ICOM Magyarország weboldala, 2022)”. Tartalmilag ez a definíció két részre osztható; a funkciókra és feladatokra, illetve a közösség és részvétel elvei mellett való elköteleződésre – ezeket tekinthetjük tehát az intézmények elengedhetetlen és központi elemeinek. Ezek együttesen – egymásra hatva, időnként akár részlegesen ellentmondva és időben és területtől függően változóan – határozzák meg az intézmények jellegét és felépítését.

A meghatározás alapvető problémája a múzeumok – vagy muzeális intézmények – műfajából ered. A kultúra, a közösségek szellemi és tárgyi öröksége minden esetben egyedülálló. Sajátos történelem, emlékezet és lehetőségek alakítják az intézményeket. A legáltalánosabb vagy látszólag nagyon hasonló méretű és célú gyűjtemények is különböznek egymástól; a különálló múzeumok más tárgyakat, más szempontok alapján emelnek ki mind a társadalmi, mind a muzeális környezetükből. Ezen kívül azok tipológiája is szerteágazó, sokféleképpen csoportosíthatóak földrajzi, funkcionális vagy akár gyűjteményi jellegük szerint. Sokszor egy-egy tárgy pedig különféle tulajdonságai, társadalommal való viszonya alapján több helyre is beilleszthető, többféle intézmény többféle gyűjteményében is megjelenhet, különféle funkciókban és kontextusokban. Az általános meghatározás nehézsége fennáll a helytörténeti gyűjtemények esetén is, amelyek sajátossága, hogy kifejezetten a lokális történelemre és identitásra és ezek egyedülálló mivoltára épülnek. Az eltérő területeken, eltérő múlttal és kultúrával, eltérő működési körülmények között és tárgyi anyagból létrejött gyűjtemények nagyban eltérő lehetőségekkel rendelkeznek. Így aztán a helytörténet kategóriáján belül és az általam vizsgált aránylag kis csoportban, a budapesti kerületi helytörténeti gyűjtemények és múzeumok között sincsen két ugyanolyan.

A fenti nemzetközi definíció mellett a múzeumok meghatározásában fontos szerepet tölt be a nemzeti jogi meghatározás. A helytörténeti gyűjtemények hazai jogszabályi háttérét a 1997. évi CXL. törvény *a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről* teremti meg. Ez rendelkezik a muzeális intézmények besorolásáról és az abból következő

jogokról és kötelezettségekről, amelyek miniszteri működési engedélyhez kötöttek. Eszerint beszélhetünk közérdekű muzeális kiállítóhelyről, közérdekű muzeális gyűjteményről vagy múzeum típusú intézményekről. A múzeum feladatkörét – amely felsoroltak között a legmagasabb besorolást jelenti - a törvény a kulturális javakkal folytatott alábbi tevékenységekben határozza meg; gondozás, gyarapítás, nyilvántartás, állományvédelem, feldolgozás és publikálás, hozzáférhetővé tétele - kiállítások, programok és kiadványok formájában -, digitalizálása és a kutatási tevékenység biztosítása. A dolgozat szempontjából azonban fontos a közérdekű muzeális gyűjtemény fogalma, amely definíciójában a múzeumhoz hasonló, azonban annak követelményeinek teljes egészében nem megfelelő – ezáltal méretében és feladatkörében kisebb - intézményeket jelöli ki. Ezek között különös típusként, a felsorolt példák között kiemelten jelennek meg a törvényben a helytörténeti gyűjtemények⁴.

II.1. A múzeumi és gyűjteményi alapvető funkciók: a gyűjtemény és a kiállítás

A múzeumi funkciók meghatározásához érdemes visszanyúlni a Múzeumok Nemzetközi Tanácsának (ICOM) már idézett definíciójához; a gyűjtéshez, a megőrzéshez, a kutatáshoz, a kommunikációhoz, a közvetítéshez és a kiállításhoz, illetve a tudományos és oktatási célokhoz (Sári, 2022). Ezeket tekintjük a múzeumok elsődleges funkcióinak, amelyek a muzeális intézmények alapvető jellegét és működését megteremtik. A gyűjtés a múzeum alapvető feladata, ennek a kulturális intézménytípusnak a kiindulópontját jelenti. A gyűjtés mint szó önmagában csak a tárgyak felhalmozását jelöli, azonban a muzeális intézmény tevékenységeként annak egy speciális típusáról beszélhetünk. A muzealizálás ugyanis egy szelekciós folyamat, amelyben a kiválasztás során a tárgyakat eredeti kontextusukból kiragadják, és új módon, új összefüggésekben mutatják be. A gyűjteménybe való bekerülés és leltározás tehát bizonyító erővel ruhazza fel az autentikus tárgyat; a múlt jelölőjévé, hiteles tanújává teszi. A tárgyakon kívül azonban a gyűjtemény elengedhetetlen része a dokumentáció és a rendezés elvei, illetve szempontjai is. A múzeum kanonizál, vagyis az oda való be- vagy be nem kerüléssel meghatározza melyek azok az értékek, amelyeket a társadalom a jövőnek megőrzésre méltónak tart.

A helytörténeti gyűjtés tehát a területi sajátosságok, a múlt és a történelem, illetve az intézmény saját maga által meghatározott identitása alapján történik. A változatos intézményi stratégiákra példa lehet a harmadik kerületi Goldberger Textilmúzeum, amely a régi textilüzem helyén és hagyatékából épült fel; vagy a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény kiállításának tematikus

⁴ A minősítések az intézmény tevékenységét és jellegét alapvetően befolyásolják, ugyanis az egyes besorolásokkal járó feladatok több munkát és számottevően megnövekedett adminisztrációs kötelezettséget jelentenek.

blokkja a hentes- és húsiparról egy helyi család történetének bemutatásán keresztül. Tehát az, hogy mi kerül a gyűjteménybe, az nagyban múlik a gyűjteménykezelők szubjektív megítélésén, ugyanakkor jelentős szerepet játszanak benne az olyan praktikus szempontok is mint az anyagi háttér, a tárolási lehetőségek vagy más, az erőforrásokkal összefüggő kérdések.

A múzeum fontos, másik aspektusa a kommunikáció, amely a kulturális intézmény és közönsége közötti kapcsolatot jelenti. A klasszikus muzeológia alapján ez a hiteles, megkérdőjelezhetetlen információk közvetítését jelenti a társadalom számára, amelyet az adott szakterület vagy tudományág szakértői biztosítanak. Napjainkra ez már egy sokkal intenzívebb, egyszerre többféle módon és csatornán keresztül történő kiemelt intézményi stratégia. A terület egyik jelentős nehézségét jelenti a különböző társadalmi csoportok megszólítása, tehát a velük való egyidejű kommunikáció biztosítása. Ezen belül a legfontosabb ellentétet a szakmai közönség megszólítása, vagyis a múzeumban megjelenő tudományos munka, illetve a szórakoztatási és ismeretterjesztő pozíciók és feladatok között húzódik. Ezek két jelentősen eltérő attitűdöt; kutatói és (múzeum)pedagógiai feladatokat jelölnek ki. Mindkettő esetén központi elem - mint minden kommunikációs forma - az üzenet címzettnek való eljuttatása. Az eltérő kommunikációs formák szerint különféle módokon jelenhet ez meg, de általánosságban szimbólumok és jelek használatával és jelentések létrehozásával történik.

A múzeum – és egyéb muzeális jellegű intézmények – leginkább jellemző, speciális kommunikációs műfaja a kiállítás. A kiállításban az üzenet átadása és a jelentések létrehozása az autentikus tárgyakon és azok értelmező bemutatásán keresztül történik meg. Az itt létrejött bemutatást az angol *display* szó jobban leírja a magyarnál, mert magába foglalja a kiállításban megjelenő interpretációt is. A kiállítás ilyen módon kapcsolatban áll a valósággal – a bemutatott tárgytól függően a jelennel és a múlttal -, de annak sosem egy teljes, tökéletes leképezése. A bemutatás mindig valamilyen narratíva mentén halad. A közvetítés ezen különleges fajtája összetett feladat, amely egyszerre többféle átadási és befogadási módot vegyít, történhet szöveg alapúan, vizuálisan, zenés vagy multimédiás eszközökkel, vagy akár ezek bármilyen elegyével. Ugyanakkor az összetettség egy másik jelentős dimenziója a kiállítás készítése, a kurátori munka, amely a kiállítást megelőző – gyakran több éves – kutatással kezdődő, ismeretanyagokat rendező szakasztól az adminisztrációs, logisztikai, projektmenedzseri feladatokon át a kivitelezésig általában sok ember munkáját köti össze. A projekt jellegétől, méretétől, témájától függően lehet ez grafikus, művész, látványtervező, vagy más bevont személyek, akár csoportok. Ez a folyamat mind az átadandó üzenetet készíti elő. Az eredmény azonban a befogadóban áll össze, az ő előzetes tudásán, értelmezésén keresztül jut - vagy éppen nem jut - el hozzá.

A kiállítás legfontosabb típusai az állandó kiállítás, amely a gyűjtemény fő irányvonalát, az intézmény bemutatását tűzi ki célul, illetve az ennél rugalmasabb, gyorsabb reakciókra és állásfoglalásokra is alkalmas időszakos kiállítás. A kiállításokhoz több más kommunikációs módszer is kapcsolódhat, így például a múzeumi kiadványok (tanulmánykötetek, katalógusok vagy brossurák), programok és események (workshopok, olvasóköri, tárlatvezetések, stb.), amelyek szintén az interpretációt segítik.

Összességében tehát a gyűjtemény a muzeális intézmények origója, ami a működésének központi szervezője. A gyűjteményekkel rendelkező intézménytípusok – tehát a muzeális gyűjtemény és a múzeum - keletkezéséhez minden esetben hozzátartozik egy tárgye gyűjtes vagy annak létrehozásának szándéka. Ez pedig nagyban meghatározza az intézmény misszióját (*mission statement*), programját és működését. Ezek és az ezekhez kapcsolódó állásfoglalások jelennek meg a kiállításokban is, amelyekben a múzeum üzeneteket közvetít a látogatók felé. A helytörténeti muzeális intézmények gyűjteményeinek és kiállításainak elemzése, áttekintése lehetővé teszi azt, hogy megvizsgáljuk, hogy milyen képet közvetít magáról az adott városrész, identitásának mely részein keresztül teszi ezt és milyen narratívában, vagyis hogy milyen módon reprezentálja és definiálja önmagát, illetve ezek időben való esetleges változását is nyomon lehet követni rajtuk.

II.1.1. Az új muzeológia

Az olyan napjainkat meghatározó társadalmi jelenségek, mint az internet és a digitális technológia általános elterjedése következtében megkerülhetlenné vált globalizáció, a hálózati társadalom - vagy másként hálózati kultúra - és a benne központi szerepet betöltő információ nem összeegyeztethetőek a hagyományos múzeumi (18-19. századi) gondolkodásmóddal. A múzeum értéken alapuló intézménye – az eredetiség, és a szakértők általi ízlésformáló, kanonizáló, nevelő és erkölcsi útmutató funkciói megrendülnek. Ez kihat a múzeumi feladatokra is; a régi felfogásban a feladatok jól elkülöníthetőek, hierarchizáltak és ellentmondásmentesen illeszkednek a rendszerükbe, az új feladatkörökkel szemben ezekben gyakran ellentmondások figyelhetők meg (Ébli, 2009).

A változás az 1960-as évektől kezdődik, a társadalomtudomány és a művészetelmélet területén bekövetkező szellemi átrendeződésekkel. Ez alapozza meg az évszázad második felében bekövetkező fordulatokat – például kurátori, oktatási, archívumi, emlékezetpolitikai stb. -, amelyek egyszerre formálják át a kulturális intézményeket, a gyűjteményt, a műalkotásokat és a tudományos kutatást is. A korábbi klasszikus felfogás helyett új kritikus és reflexív beszédmód alakul ki. A múzeumtudományban ezt az 1980-as évektől új muzeológiának nevezik (*new museology*), amely elsődlegesen a kritikai diskurzus kialakítására törekszik, olyan új

témák beemelésével mint a posztkolonializmus, a nemzet mint konstrukció vagy a fajról és a nemről szóló társadalmi elméletek. Az „új” előtag a szembehelyezkedést fejezi ki a korábbi gyakorlatokkal és felfogással, az új szemlélet kialakulását, amely átformálja a gondolkodást a műtárgyakról, a gyűjtésről és a gyűjteményről, a kiállításról, a történelem és történet összefüggéseiről. Mindezt a szemléletbeli és gyakorlati-módszertani változást nevezzük új muzeológiának. (Frazon, 2012)

Az együttműködés és részvétel mint alapelv a kortárs muzeológia diskurzus egyik alapvető kérdése. Az különféle csoportok, közösségek bevonása a múzeumba különféle mértékben és módszerekkel történhet meg. A különféle múzeumpedagógiai módszerek, a látogatók élményszerű bevonása a nekik rendezett kapcsolódó eseményeken vagy a különféle közösségi médiás és internetes megjelenések és itt történő intenzív kapcsolattartás ma már szinte minden intézmény fennmaradásához elengedhetetlen. Nincsen ez másképpen az általam vizsgált helytörténeti gyűjtemények esetén sem, amelyek szintén mind rendelkeznek ilyen jellegű programokkal. A helytörténeti gyűjtemények esetén azonban a fokozottabb közösségi működés nyomait kerestem, hiszen az intézmények történeti sajátosságai között szerepelnek és szinte minden forrás kivétel nélkül kiemeli ezt. Ez egyszerre aktuális és hasonló az új muzeológiához és annak módszertanához – amely részben ezeknek az intézményeknek a népszerűségét is jelenti – és különbözik is attól. A helytörténeti gyűjtemények közösségeire az elemzésnél, a III.2. fejezetben térek ki részletesebben.

II.2. A múzeum története: a nyilvános múzeumtól a közösségi intézményekig

A köz és a magán ellentétpárja meghatározza a múzeumok történetét. Mivel ezek az intézmények mindig a köz(össég) szellemi, kulturális és tárgyi javait gyűjtik, ezért jogosan merül fel az érv, hogy ennek a közösség számára elérhetőnek kell lennie. A múzeum intézménytörténetének bemutatása a kortárs muzeológiai diskurzusban emiatt összefonódik a nyilvánossággal. A jelenlegi értelemben vett múzeumok létrejötte a modern korhoz és államhoz köthető. A hagyományos intézmények mai formájukat a 18-19. században nyerték el. A kortárs muzeológia – bár feladataiban és kérdéseiben jelentősen változott azóta – de gyakorlatilag ezeken az intézményi alapokon nyugszik a napjainkig, tehát ezt értjük klasszikus múzeumok időszakára alatt. Ez az a korszak, amikor kialakult és elterjedt a nyilvános múzeum. Ezeknek a gyűjteményeknek Európában az eredete az állampolgári kezdeményezésekhez és öntudathoz köthető. Ez azt jelenti, hogy a gyűjtemények alapjai sok esetben magángyűjtemények, amelyek – a tárgyak, vagy esetleg az ezt megalapozó pénzüsszegek, mint például hazánkban – többnyire adományozás által kerülnek állami tulajdonba. Az államra örökítés szándékos gesztusa vezetett el az intézményesülésükhöz, innentől tekinthetők a köz tulajdonának és nyilvánosan

hozzáférhetőnek, illetve ez biztosította a gyűjtemények fennmaradását a jövő számára. Tehát a múzeumok általában magánkezdeményezésekből nőttek ki, viszont az államhoz való kerüléssel alakultak ki a mai értelmezési kereteik.

A múzeum és a modern állam egymással szoros viszonyban állt; a bürokratikus hatalom hozta létre a múzeum mai formáját a saját közvetítő felületeként. Nem elhanyagolható azonban a közgyűjtemények jelentősége sem a modern nemzetállam kialakulásában. A múzeum segít megteremteni egy közösségnek a közös értékeket és normákat a múlton keresztül, így a történelemmel, emlékezettel és az identitással is kapcsolatban áll. Ennek a legrelevánsabb példája a múzeumok legnagyobb feladata a 18-19. században: a nemzet és az ahhoz való tartozás kifejezése. A korábbi, az emberek életét keretező hagyományos kötelékek – például a vallás - ekkorra megrendülni látszottak. Az egység megteremtésének eszköze a nemzet fogalmának kialakítása és a közösség általi elsajátítása volt. Ez jelent meg a múzeumban, amely a reprezentáció eszközeivel tárta polgárai elé a közös eredetet, a múltat és értékeket – vagyis a közös kultúrát - és ezáltal az összetartozást. Ennek a megőrzése tanúsítja a múltat, és biztosítja a jövőt. Ez volt tehát a (nemzeti) múzeumok jellemző működése egészen a 20. századig; a modern állam és a kultúra sikeresen fonódott össze a múzeumon belül (Ébli, 2009).

Az általános múzeumokhoz képest később alakulnak ki és más elveken szerveződnek a lokalitással foglalkozó múzeumok és gyűjtemények. A közösség fogalma – illetve a későbbiekben a 20. század második felétől már az arról és az annak bevonásával kapcsolatos gyakorlatokról való gondolkodás és ezzel együtt az új muzeológia irányzatának jelentősége - a közös kiindulópontja ezeknek a kezdeményezéseknek. Olyan múzeumok ezek, amelyek elsődleges célja az önreprezentáció és a közösség identitása - annak képzése és bemutatása -, amely múzeum intézményén és eszközein keresztül jelenik meg.

A német *Heimatismuseum* létrejötté a helyi történelemre fókuszáló múzeumok egyik első példája. A *Heimatismuseum*-ot magyarra leginkább helytörténeti gyűjteményként lehet (és szokás) lefordítani, azonban a *Heimatismuseum* bizonyos körülményeiben és jellemzőiben kissé eltér a nemzetközi és a magyar helytörténeti gyűjteményektől. A legalapvetőbb eltérés, hogy német intézménytípus a 19. század végére terjed el – tehát jelentősen korábban, mint a hazai helytörténeti gyűjtemények -, illetve a gyűjtési tevékenységük a lokális múlt és egység megteremtésére fókuszál. Jelenleg Németországban ebből a muzeális intézménytípusból található a legtöbb, összességében a leglátogatottabbnak is ez számít, szintén jelentősen megkülönböztetve őket az általam vizsgált és egyébként a helytörténeti jellegű gyűjteményektől általában. Ennek magyarázata, hogy olyan nagy múzeumok is ide tartoznak, mint a városi múzeumok és hogy ezek a gyűjtemények gyakran már az alapításukkor

kiemelkedő jelentőségű és méretű gyűjteményekkel rendelkeztek. A sok eltérés ellenére azonban a helyi múzeumokról való gondolkodásban megkerülhetetlen intézmények; a *Heimatismuseum*-ok tekinthetők a lokális intézmények hagyományos típusának (Basics, 2015). Az ökomúzeum 1960-70-es években, Franciaországban az *új muzeológia* irányzatával összefüggésben jött létre. A kulturális örökség és kulturális identitás elméleteiből, az azokból eredő reprezentációs hatalom felfogásából indul ki. Ezeket az intézményeket az örökség holisztikus szemlélete jellemzi és ez a helyi közösségekkel (forrásközösségekkel) való szoros kapcsolatukban is megnyilvánul. Az ökomúzeumok legfontosabb tulajdonsága a területükhöz köthető és annak konkrét speciális örökségével való intenzív kapcsolat, az annak megőrzésére irányuló törekvésükben rejlik. Egyszerre jelennek meg ebben a természeti és a kulturális elemek, tehát interdiszciplináris gondolatiság és működés határozza meg őket. Ebben hangsúlyosan jelenik meg a nyitottság és a befogadás, illetve a kultúra általános kiterjesztésének eszméje. Az ökomúzeumi koncepcióban az örökség és megőrzés - az abban foglaltak eldöntése - az emberek mindennapi tevékenysége, amelyhez a hatalom biztosítja a szakértőket és a forrásokat, a kettő ilyen módon megosztásban dolgozik (De Laubrie, 2017). A Nagy-Britannia területén található közösségi múzeumok a francia példa nyomán szintén a kulturális örökség fogalma köré szerveződnek. Ahhoz képest azonban eltolódás jelenik meg, itt a hangsúly még inkább a helyi lakosokra tevődik, akik fenntartóiként és egyben közönségként - vagy közösségként, ami ebben az esetben kifejezőbb - is megjelennek, annak működése szinte kizárólag hozzájuk kötődik. Az sem feltétlenül szükséges és jellemző, hogy szakértők vegyenek részt az intézmény munkájában, ha azonban mégis, akkor a hangsúly a mellérendelt viszonyokra, a közösség egyenrangú bevonásán van. Ez inkább közösségi térként képzelendő el, mint hagyományos muzeális intézményként (Foster, et al., 2018).

II.2.1. A helytörténeti gyűjtemények története Budapesten

Az eddigi általános és közösségi múzeumok kialakulásához képest kicsit eltérő módon, más körülmények között és más időben alakultak ki a helytörténeti gyűjtemények Magyarországon; jellemzően az államszocializmus időszakában. Berényi Marianna a jelenleg országosan működő múzeumi rendszert, azon belül is a kis múzeumok jelenlegi helyzetét erre az időszakra vezeti vissza az *Alulról jövő múzeumalapítók - A kádár-rendszer civil kezdeményezésre létrejövő múzeumi* című tanulmányában. A Magyarországon 1945 után tiltásra került önszerveződés hatására bizonyos formák egyáltalán nem, mások korlátozott, felügyelet alatt működhettek. Kivételt képezett ezen belül a szocialista ideológia által támogatott hazafiasság és ezzel összefüggő kezdeményezések. A helytörténet iránti érdeklődést erősítette az erőteljes társadalmi átalakulás, az urbanizáció növekedése, illetve a bekövetkezett gazdasági és

mezőgazdasági átalakulások⁵, illetve a helyi szinten meghatározó szervező egyéniségek tevékenysége, amelyre az általam vizsgált múzeumok esetén is több példa mutatkozik, a legjellemzőbb talán a Neogrady László vezetésével indult és nevét is viselő újpesti helytörténeti gyűjtemény (IV. kerület). Mivel a civil szerveződések legtöbb formája tiltva volt, nagy figyelem és lelkesedés forult az ilyen jellegű projektekre. Ezt a jelenséget erősítette, hogy a kultúrpolitika is támogatta⁶ az ilyen jellegű kezdeményezéseket, illetve hogy ezek az adott területek települések számára presztízsértékkel bírtak. Ennek a hatására az 1974-es évektől az 1990-es évekig tartó robbanásszerű növekedés jelenik meg ezeknek az intézményeknek a számában.

Más volt a helyzet minőséggel és a működéssel. Az ezen időszakban alakult gyűjtemények a kezdetektől fogva jelentős eltéréseket mutatnak fenntartásuk és szakmaiságuk körülményeiben; a gyűjtés, a kiállítás, a fenntartás kérdéseiben nem voltak egységesen kialakított szakmai kritériumok. A gyűjtések általában a lakosság vezetésével – a projekt iránti izgalomban és önreprezentációs lelkesedésben – történtek, amely gyakran megállt az intézmény létrehozásánál, amelyet sok esetben innentől a kirendelt szakértők vettek át, az anyag pedig kapcsolatát elvesztette a forrásközösségével. Bizonyos esetekben, a felülről jövő kezdemények hatására, a lakosság a kezdetektől nem vett benne részt, nem azonosult a projekttel, sok esetben ellenállást tanúsított azzal szemben. Az ilyen jellegű múzeumoknál pedig – ahogyan azt a későbbiekben is láthatjuk majd - mindig meghatározó a helyiek részvétele, így ezek a kezdeményezések valójában funkcionálisan életképteleneknek bizonyultak. Az ilyen gyűjteményekben gyakran bár a hely fenntartása megoldott volt, de valójában a muzeális munka, a gyűjtés és a bemutatás nem folytatódott.

Az országos szakmai felügyelet(re tett kísérletek) sem tudták megfelelően ellátni a feladataikat, ezen intézmények felzárkóztatása nem tudott megtörténni, gyakran éppen csak a tárolásra voltak képesek, tehát a gyűjtemények további funkcióikban nem működtek. Állapotuk a rendszerváltással járó gazdasági átalakulással, a kultúrára fordított állami erőforrások jelentős csökkenésével és az átszervezéseivel tovább romlott. Ezzel pedig elérünk a jelenlegi töredezett, önmagára hagyott múzeumok rendszeréhez, amely az általam vizsgált intézményeket is érinti és érintette a múltban. Ehhez képest Berényi 2016-os írását reménykedve, az intézményeket

⁵ A téjesztítés és a falu átalakítása a szocializmusban jelentős társadalmi átalakulást, megváltozott életkörülményeket okozott (Horváth, et al., 2023).

⁶ Az 1971. évi miniszteri rendelet lehetővé tette a népi műemlékek fenntartásának alanyi támogatását és az 1974-es minisztertanácsi határozat a felmért, másként fent nem tartható némi műemlékek állami tulajdonba vételét írta elő (Barcza, 1974).

érintő reneszánsz tendenciákkal zárja, kiemelve a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Tájházzövetség országos összefogó munkáját ezen a területen. (Berényi, 2016)

Annak ellenére, hogy a fentiek országosan, első sorban a vidéki múzeumokra és a megyei múzeumi rendszerre vonatkoznak, a fővárosi kerületi helytörténeti intézmények meghatározó része szintén a Kádár-korszakban létrejött helytörténeti „mozgalomhoz” köthető. Annak ellenére, hogy már korábban, az 1950-60-as évektől jellemzően elkezdődtek a gyűjtések, ezek még általában a közösséghez, annak bizonyos csoportjainak önszerveződő tevékenységeihez kötődtek. A gyűjtemények intézményesülései az 1960-70-es évekre tehetőek (a pontos időpontok több esetben nehezen meghatározhatóak, ugyanis egységes működési szabályok ekkor még nincsenek, gyakran a kiállítási program indulása, kiadványok keletkezése, vagy az állandó helyszínen való elhelyezéssel indulnak el). Tehát a nagy múzeumokhoz hasonlóan ezek is gyakran magánkezdeményezésekként indulnak el, majd fokozatosan indulnak el az intézményesülés útján. Végül mindegyikük a helyi önkormányzatok fenntartása alá kerül, ezzel párhuzamosan alakul ki a jogszabályi környezet és a jelenlegi működési engedélyek és besorolások. Alapításuk idejében kivétel képeznek ez alól a jelenleg fennmaradt elsőként 1951-ben alapított Pesterzsébeti Múzeum⁷ és az 1960-ban létesített XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjtemény. Jelentősen fiatal kezdeményezésnek tekinthető a Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezeti Központ (2016), a Nagytétényi Helytörténeti Kiállítótér⁸, illetve a jelenleg épülő Józsefvárosi Múzeum, ami a korábbi, elsősorban képzőművészeti profilú Józsefvárosi Galéria helyett jön létre, és jelenleg csak programokkal és egy időszakos kiállítótérrel rendelkezik. Ezen új gyűjtemények és az elmúlt bő 10 évben lezajló felújítások és új kiállítások - Óbudán, a Ferencvárosban, Kőbányán, a Hegyvidéken, Angyalföldön, a 15. és a 17. kerületben – valóban felfutást jelez az intézmények népszerűségében. Ezeknek a kezdeményezéseknek lendületet és népszerűséget jelentett a főváros fennállásának 150. évfordulójához kapcsolódó programsorozatok, ezek között pedig a legjelentősebb a több kerület bevonásával megvalósult *A Budapest-hatás* című nagyszabású kiállítás⁹.

⁷ 1927-ben jött létre az első fővárosi helytörténeti múzeum, az Óbudai Árpád Múzeum, amely 1954-ben teljes anyagával együtt elpusztult. Ebből két dolog érdekes a dolgozat szempontjából; egyrészt, hogy bár az Óbudai Múzeum nem tartja azt elődjének (mivel nem folytonos a működésük), de a saját történetének elbeszélésében mégis kitér rá, tehát a helytörténet részének tekinti. Másrészt pedig, hogy ezt az egy példát találtam a helytörténeti gyűjtemények felszámolására, vagyis a gyűjtemények meglepően ellenállóak, megszűnésükhöz konkrét fizikai pusztulás szükséges.

⁸ A gyűjtemény 2013-tól a Nagytétényi Polgári Kör által szervezett kiállítások és gyűjtés anyagából jött létre. A gyűjtemény története a közösségi médiás oldalán olvasható. Elérhető: <https://www.facebook.com/notes/342593893711935/>. (2024.04.01.)

⁹ A kiállítás a Budapest Történeti Múzeum - Vármúzeumban 2023.05.05.-2024.03.31. között volt látható, kurátora Népešs Noémi. Elérhető: <https://www.varmuzeum.hu/budapest-hatas.html>. (2024.04.03.)

II.3. A múzeumok társadalmi beágyazottsága - emlékezet és történelem

A múzeumok és gyűjtemények társadalmi funkcióikat tekintve az emlékezet fogalmához kapcsolódnak, lehet ez egyéni, kollektív, helyi, nemzeti vagy nemzetközi. Egy adott közösség és annak múltja, múltához való viszonya jelenik meg a múzeumban - koronként eltérő értelmezésekben és problémákban. Ennek alapvető fogalmai - az emlékezet, a történelem és azok múzeumokkal való összefüggéseit és kérdéseit foglalom össze ebben a fejezetben.

Napjaink társadalomtudományos és kulturális diskurzusának kiemelkedő témája az emlékezet. Az emlékezet tudományának kialakulása a 1970-es évektől kezdődő társadalmi átrendeződéssel - a globalizáció felgyorsulásával, a posztmodern megjelenésével - létrejött emlékezetpolitikai fordulathoz köthető. Ennek egyik megalapozója - és legjelentősebb elméletének kidolgozója - a francia történész Pierre Nora. A közösségek hagyományaiban és szokásaiban megjelenő, élő és változó emlékezet eltűnik. A modern ember számára ez elérhetetlenné válik, helyette alternatívaként jön létre a történelem. Annak tárgya szintén a múlt, de azzal szemben szakadás, távolság jellemzi, mivel a társadalom utólag állítja azt elő. A személyes kapcsolat - a megélés és a tapasztalat - hiányzik belőle, így az emlékezet sem jelenhet meg benne. A személyes kapcsolat hiányát pótlандó az emlékezés a közösség egészéből kikerül, annak kitüntetett pontjaira kerül át, amelyeket Nora *lieux de mémoire*-oknak, vagyis az emlékezet helyeinek nevez. Ez a fogalom utal olyan egyszerű vagy akár absztrakt tárgyakra, amelyek az emlékezetet a modern társadalmakban aktívan képesek megőrizni és lehetőséget teremteni a múlthoz való kapcsolódásra, így például lehetnek ezek archívumok, temetők, gyűjtemények, emlékművek, évfordulók, alapító okiratok, könyvek vagy akár egy generáció is. (Nora, 1999)

Az emlékezetről szóló tudományos diskurzus kialakulásában a modernizmus jövőorientációja, az abba vetett hit majd az azt követő csalódása is közrejátszott. Az 1980-as évektől a társadalom a jelenbe tekint, a múlt nem a jelen értelmezését segíti, csak önmagáért fontos. Az emlékezés érzelmileg meghatározóvá, kötelességgé válik, amely sok esetben büntudattal jár. François Hartog francia történész ezt nevezi prezentizmusnak, amely felváltja a korábbi korszakok jövő vagy múlt általi önmeghatározását, azokhoz való erős kötődését (Hartog, 2006). Emellett az átalakulást további szellemi áramlatok határozzák meg, mint például a dekolonizáció. Ezzel összefüggésben a metanarratívák egyoldalúságának tudatosulása, a párhuzamos narratívák megjelenése és az ezek iránti érdeklődés elvezet a történelem végének vagyis a *posthistoire*-nak nevezett korszakhoz. A témára jelentős hatást gyakorol még a holokauszt emlékezete, illetve az emlékezet látványossággá és tömegcikké válása, amely az Adorno és Horkheimer által kultúiparnak nevezett, a kultúrát piaci alapokra helyező jelenség része (Huyssen, 2014).

A napjaink emlékezetét meghatározó fontos fogalom még a kollektív emlékezet, amely az eredeti, aktív és élő hagyománnyal azonos. Részleges, elfogult, a társadalom csoportjainak belső összetartását és egységét hivatott megteremteni és a 19. századi professzionális történetírás szorította háttérbe (Halbwachs, 2002). Az utóbbi évtizedekben ez kezd a történetírással szemben, de annak tudományos módszereit használva visszatérni és Gyáni Gábor szerint ez a jelenlegi korban az identitás (és identitáspolitikai) megteremtésének legfőbb forrása (Gyáni, 2016).

II.3.1. Az emlékezet és a múzeumok

A múzeumok és a gyűjtemények tehát az emlékezet helyei, a múlt és a jelen, az emlékezet és a történelem kapcsolódási pontjai. Egyszerre vezetnek el a múlthoz, az általuk gyűjtött autentikus tárgyakon keresztül és egyszerre mutatják meg a tőle való távolságot, a végleges elszakadást. A muzeális intézmények azonban nem csupán mint elvont helyek, de mint intézményrendszer és apparátus is működnek. A mai értelemben vett múzeumok 19-20. századi életre hívásának oka a modern társadalom a hagyománytól, vallástól és az emlékezettől való elválása, a múlttól való távolság felismerése. A múzeum feladata tehát az emlékezés és annak kereteinek kijelölése, amelyet a történelem konstruálásán keresztül tesz meg. Alkotói pedig annak kétségbevonhatatlan, hiteles szakértői, mint a történészek, muzeológusok, művészettörténészek és régészek.

A múzeum és az emlékezet összefüggésében még egy fogalmat szükséges tisztázni, a kulturális identitását. Stuart Hall *A kulturális identitásról* című tanulmányában a nemzeti kultúrát elképzelt közösségek fogalmával fejezi ki. A csoportnak, amely méretét tekintve a személyes kapcsolatokon és élő emlékezeten túlnőtt, a gazdasági és társadalmi előnyökön túl egyéb kohéziós erőre is szüksége van a belső konfliktusok megoldása érdekében. Ennek eszközeként jelent meg a nemzet kategóriája. Reprezentációja, követendő értékei, közös múltja együttesen a történelmet, így a kollektív emlékezetet is képesek voltak megteremteni. A közösség emlékezetét - vagyis történelmét - a múzeum közvetíti és teremti meg és reprezentálja. Ezáltal a közösség saját történetét és normarendszerét elsajátítja, tehát identitásképző szerepet tölt be. A globális posztmodern azonban a meglévő gyengíti, így a szubjektum a mulandóságban, folyamatos változás bizonytalanságban él, a különböző identitások mentén, amely identitásválságként tételezhető. (Hall, 1997)

A múzeumok tehát az emlékezés intézményei, eredetileg ezt a társadalmi funkciót betöltendő alakultak ki. A globalizáció, a hálózati kultúra¹⁰, az abban átalakuló emlékezeti struktúrák és

¹⁰ Manuel Castells dolgozza ki a hálózati társadalom elméletét, az információ szinte korlátlan terjedésével, a digitális technológiával és a mindenki számára elérhető internettel függ össze, amely a kommunikáció új

kulturális identitás ennek a szerepének a betöltésében akadályozzák. Az első ilyen nehézség a szelekció aspektusa kerül csoportosul. A kiválasztás önmagában hordozza a veszteseket. Az ilyen elfelejtésre ítélt tárgyak és tulajdonságok, megőrzésük, visszaszerzésük - a kortárs muzeológiai diskurzus egyik releváns kérdése; egy korban, amely nem kíván felejteni nagy jelentőségre tesznek szert (Ébli, 2009).

A múzeum sokféle időt olvaszt össze ezzel teremti meg saját időstruktúráját és a történeti időbeliséget. Hagyományosan ez egy állandó rendszert jelent, amelyet Michael Fehr szerint a hálózati társadalommal bekövetkező új időbeliség - felgyorsult idő és ezzel megnövekedett befogadásra váró információtömeg - borít fel. A tömegmédia világában (rádió, televízió) ez méginkább megújul, digitális térbe lép át, ezáltal a rengeteg elérhető tartalomtól mindenki a saját ízlésének megfelelőt választhatja ki. A múzeum viszont maga diktálja az időt; a gyors, időben behatárolt kiállításokat és tereket kreál. Holott a kiállításokkal meg tudná teremteni a lehetőségét annak, hogy mindenki megalkothassa a saját időbeliségét, ezzel szembemenve a történetírás hagyományával és csatlakozva a kollektív emlékezethez (Fehr, 2012). Ehhez kapcsolódik a posztkoloniális diskurzus megerősödése, amely a gyarmattartás következményeivel és a gyarmattartó hatalmak felelősségével számol. Az imperializmus értékképzése és az annak legitimációjára használt narratívája a "mások" általi különbségtétel a múzeumok elbeszélésmódjának és reprezentációjának sokáig elengedhetetlen része volt és a mai napig látható hatásai vannak, megjelennek például a napjainkban is aktuális restitúciós ügyekben. A nagy, univerzális nyugati narratíva azonban nem fedi le minden közösség történelmét. A kihagyottak, a marginalizált csoportok történetei - amelyek eddig hiányoztak a gyűjteményekből - figyelmet kapnak, érdeklődésre tartanak számot. Ezzel megjelennek a párhuzamos narratívák, amelyek együttesen, egymással való viszonyaikban értelmezendők. A globális, nagy múzeumok versenyébe a helyi intézmények nem szállhatnak be. Azonban erre nincs is szükség, ezek mellett és valamelyest ezekkel szemben kínálnak napjainkban érdekes, fontos alternatívát a kis gyűjtemények. A globális posztmodern hatásainak egyike a helyi és lokális tendenciák megerősödése, a felénk forduló érdeklődés, amelyre több hazai és nemzetközi példát is láthatunk. Egyedi és érdekes esete ennek a jelenleg felújítás és átalakulás alatt álló Józsefvárosi Múzeum szervezésében megvalósult visszaemlékezés-írás és családfakutatás kurzus. Ez a közönségnek szól, a helytörténet iránt érdeklődőket vonja bele a múzeumi munkába. Egyszerre köti össze az emlékezetet a személyes történelemmel és dokumentumok iránti érdeklődéssel. Hasonlóan interaktív, de a helytörténethez kötődő

formáival összefüggésben valósul meg és ezáltal a társadalmat és a mindennapi életet alapvetően alakítja át (Castells, 2012).

programja a múzeumnak az irodalmi horgolókör, amelyen a városrészeiről szóló történeteket, az arról való beszélgetést a horgolás közös tevékenységével társítják - egyszerre tudáscserét és közösséget építve¹¹. Ahogyan ez is mutatja a lokális múzeumok sajátosságaikkal mint a holisztikus szemlélet és gyűjteményezés, vagy a közösségeikkel való szoros együttműködések képesek kitűnni. A nagy múzeumokkal és narratívákkal szemben olyan szempontot kínálnak, ami napjainkban olyan nagy érdeklődésre tart számot; a hétköznapi emberek történeteit mutatják be.

Az emlékezet és történelem vonatkozásába érdemesnek találtam még bevonni a kulturális örökség fogalmát. Az emlékezettel és identitással összefüggésben, azok által sajátítható el az örökség. Az emlékezetben bekövetkezett fellendülés után az örökség diskurzus is hasonló pályáívet járt be és a napjainkig a közbeszéd részét képezi. Sonkoly Gábor a kulturális örökséget a közösség számára jelentéssel bíró tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készleteként definiálja. A népszerűség okaként említi (többek között) a fogalom rugalmasságát, amely lehetővé teszi különböző szinteken - regionálisan, nemzetileg vagy akár nemzetközileg is az alkalmazását -, vagy formákban és feladatokba, így bármely közösség számára történő alkalmazását. Az örökség tartalmazza az örökhagyó és az örökös azonosságát, tehát képes az identitásképző szerep betöltésére. Teszi mindezt anélkül, hogy szüksége lenne az emlékezetre (Sonkoly, 2005). A kulturális örökség fogalma, annak emlékezettel és identitással való összefüggése a helytörténeti gyűjtemények értelmezésében és lehetőségeinek felvázolásában jól alkalmazható azok mérete és speciális helyzete miatt. Az örökség a muzeális intézményekben egy fontos fogalom és kérdés. Sok esetben azonosítjuk a folklórral és a tájházzal - amire az általam vizsgált múzeumok körében is akad példa - de ennél az rétegzetebb és összetettebb.

¹¹ A Józsefvárosi Múzeum weboldala elérhető: <https://jozsefvarosimuzeum.hu/>. (2024.04.03.)

III. A budapesti kerületek helytörténeti gyűjteményei és elemzéseik

Az eddigiek során a múzeumelmélet legfontosabb – és jelen kutatás szempontjából legjobban használható - részeit foglaltam össze és vonatkoztattam a helytörténeti gyűjteményekre. A következő rész az eddigiekből, azokat felhasználva építkezik tovább a budapesti kerületi helytörténeti gyűjtemények általános összefoglalása felé. Ehhez főként az kiállítások elemzése és az intézmények látogatása jelenti az alapot, az itt látottak alapján alakultak ki azok a szempontok, amelyek mentén a helytörténeti gyűjteményeket mint emlékezteti, identitásképző és mint közösségi és társadalmi intézményeket értelmezem. Ezek során majdnem minden alkalommal (spontán) az intézmények dolgozói – gyakran a kiállítások és gyűjtemények szervezői – a kiállításokon vezetések tartottak nekem, ezáltal alkalmam nyílt a velük való beszélgetésre. Ezen túl szakmai beszélgetés formájában segítséget kaptam még Maczó Balázstól – akinek ezúton is szeretném ezt megköszönni – a Budapest Történeti Múzeum dolgozójától, aki a budapesti kerületi helytörténeti múzeumokkal összeköttetésben áll, a múzeum által biztosított szakmai tanácsadói feladatkör egyik kinevezett ellátója.

A vizsgálatomba az alábbi gyűjtemények kerültek be; Óbudai Múzeum és annak filiáléja a Goldberger Textilipari Gyűjtemény (III. kerület), Józsefvárosi Múzeum (VIII. kerület), Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény (IX. kerület), Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény (X. kerület), Albertfalvi Hely- és Iskolatörténet Gyűjtemény XI. kerület), Etele Helytörténeti Gyűjtemény (XI. kerület), Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény (XII. kerület), Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény (XIII. kerület), XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjtemény (XV. kerület), Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ és a szervezetileg hozzá tartozó Cinkotai Tájház és Tóth Ilonka Szülőház és Oktatóközpont (XVI. kerület), Erdős Renée Ház Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóterem (XVII. kerület), Tomory Lajos Múzeum és annak jelenleg nyitva tartó kiállítóterei, a Múzeumsarok, a Havanna Kiállítótér és a Mű-hely (XVIII. kerület), Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény (XIX. kerület), Pesterzsébeti Múzeum (XX. kerület), Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény (XXI. kerület), Nagytétényi Helytörténeti Kiállítótér (XXII. kerület) és a Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény (XXIII. kerület).

Zárva tart a Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény (IV. kerület), időszakosan a Budafoki Barlanglakás Emlékszoba (XXII. kerület), illetve a Józsefvárosi Múzeumnak jelenleg csak az ideiglenes kiállítótere látható (VII. kerület), amely épülete várhatóan a 2024-es év őszén kerül átadásra. Ezen kívül voltak intézmények, amelyeket meglátogatni nem volt lehetőségem, így az ideiglenesen zárva tartó Tomory Lajos Múzeum Herrich-Kiss villában lévő fő kiállítóterét, és a szintén hozzá tartozó, jelenleg felújítás alatt álló Pavilon Galériát. Emellett szintén

korlátozott elérhetőségük miatt a Csepeli Helytörténeti Gyűjteménynek csak a gyártörténeti kiállításán jártam, így a hozzá tartozó Királyerdei Tájházat, 1956-os Csepeli Büszkeségpontot a Csepel 1944, Csepeli Vezetési pont kiállítóhelyet és a Csepszi elnevezésű mozgó múzeumot nem láttam személyesen. Kiesett még az elemzésből a Samodai József Zuglói Helytörténeti Műhely (XIV. kerület), mert a kutatási időszakban kiállítása nem volt látható.

Az intézmények mennyisége miatt nem volt lehetőségem az összes teljes elemzésére. Mivel azonban a kiállítások látogatása során hamar nyilvánvalóvá vált számomra, hogy ezeknek az intézményeknek a legnagyobb értéke pont a sajátosságaikban rejlik, érdekességük pont az eltéréseikből és a különböző megközelítéseikből ered. Ezért az elemzést két részben teszem meg. Az elsőben, a III.1.-III.3. fejezetekben általánosan, a lehető legtöbb kiállításból szeretnék kiemelni egy-egy részt, példát vagy gyakorlatot. Ehhez egy olyan tematikus elemzési struktúra kidolgozását kísérem meg, amely fővárosi helytörténeti gyűjtemények kiállításainak fő témáit, így a városrészek kialakulását és identitásának elemeit lefedik, mint a munkaszervezés és a kultúra. Különösen érdekelnek a különféle megjelenítési módszerek, illetve a kialakított narratíva és ezek összefüggései. A III.4. fejezetben ezzel szemben egy kifejezett intézmény kiállításait elemzem az elejétől a végéig a korábban felvázolt szempontok beemelésével.

III.1. A budapesti kerületi helytörténeti gyűjtemények sajátosságai

A helytörténeti gyűjtemények kategóriájában a vidéki múzeumokkal szemben a főváros kerületi – tehát kis múzeumi és gyűjteményei – sajátos helyzetben vannak. Budapest mint főváros kiemelt jelentősége, az itt lévő országos és fővárosi múzeumok mellett állandóan másodlagos pozícióba kerülnek. Ez alatt – fontos hangsúlyoznom - azt értem, hogy a hatáskörük és illetékességük ezáltal gyűjteményük is kisebb, azt azonban nem, hogy ez értéktelenné és fölöslegessé az ott zajló munkát. A közös területi jellemzők, a földrajzi közelség és történelem, illetve a fővároshoz való – különböző időpontokban lezajló – közigazgatási csatlakozás miatt azonban elengedhetetlen, hogy a város történelmének is részei legyenek. Egyszerre tartoznak és igazodnak a fővároshoz és annak „nagy történelméhez”, illetve a saját történetekkel, identitással és narratívákkal rendelkező városrészekhez és kerületekhez. Pontosan ez jelenti ezek legizgalmasabb és legmegfoghatatlanabb részét. Alulról építkeznek, és saját kis univerzumaikon keresztül jutnak el, fonódnak össze az egészbe. A főváros és a fővárosi lét ugyanis két külön dolog, előbbi megtapasztalása szinte teljes egészében lehetetlen. A város mérete és jelentősége miatt egyik oldalán a nagy elbeszélések és a kiemelt történelmi események, a másik oldalon egy emberibb érzékelési és befogadási módszere jelenhet meg a városnak. Ez a két megközelítés jellemzi a helytörténeti gyűjteményeket. Az ezekből

együttesen kiolvasható mozaik lehetővé teszi a részenkénti befogadást és a város újabb, más arcát vagy arcait mutathatja meg.

A vidéki múzeumok általában nagyobb fokú önállósággal rendelkezhetnek, mivel esetükben nincsen olyan felettes múzeum, amely gyűjtési szempontjaiban és területében átfedésben állna az intézményükkel. Ezzel szemben a fővárosi gyűjtemények esetén adottak a lehetőségek a tartós, hosszútávú együttműködésekhez akár egymás között, akár más jellegű, helyi intézményekkel. Ezek kihasználása jellemzően közepes szinten történik, általában alkalmi alapon, például nagyobb rendezvényeken, mint a Múzeumok Majálisa vagy a Kulturális Örökség Napjai vagy olyan speciális esetekben mint mondjuk a tárgykölcsönzések esetén. A szakmabeliek közötti személyes kapcsolat is fontos tényező ezen a téren. A dolgozókkal való beszélgetéseim során is legtöbb helyen megjelent ennek a területnek a kiaknázatlansága, és az erre vonatkozó igény is a dolgozók részéről. Időnként azonban elindulnak (és általában feledésbe is merülnek) olyan kezdeményezések, amelyek a helytörténeti gyűjtemények összefogására törekednek, mint például a Budapest Történeti Múzeum részéről, vagy a tavalyi évben elsőként megrendezett *Identitás, Történet, Tudomány Országos Helytörténeti Konferencia*¹². Emellett a jelen kutatásnak nem képezi részét, de fontosnak tartom megemlíteni a Budapesti Helytörténeti Társaság 1991 óta tartó munkásságát és az általuk rendszeresen kiadott *Városunk* című folyóiratot, amelyben megjelennek az általam vizsgált gyűjteményekről, a dolgozóik által írt helytörténeti beszámolók.

Érdekes mintázatot ad a vizsgált intézmények elhelyezkedése is, amely a következőképpen alakul: III., IV., VIII., IX., X., XI., XI., XII., XIII., XIV., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XI., XII., XXIII. Tehát összesen öt kerületnek nincsen kifejezetten kerületi helytörténeti intézménye – az I., II., V., VI., VII. kerületeknek – közös jellemzőjük, hogy mind egészen belső kerület, és a három városrész egyesítésekor, 1873-ban már annak részének számítottak. Bár kifejezetten erre vonatkozó adatot nem találtam, de feltételezhető, hogy ezek azok a kerületek, amelyeknek története mint főváros a kezdetektől megtalálható a nagy országos vagy fővárosi múzeumokban (például a Vármúzeum az első kerületben).

A következő jelentős tényező az intézmények mérete, az annak kapcsán mutakozó jelentős eltérések, amelyek alapján más jogi besorolásba tartoznak, ennek megfelelően pedig más feladatokat kötelesek ellátni. A legnagyobb, (területi) múzeumi besorolásba tartozó intézmények az Óbudai Múzeum, a Tomory Lajos Múzeum, a Pesterzsébeti Múzeum, illetve a

¹² A rendezvény az Óbudai Múzeumban 2023.11.27.-2023.11.28. között került megrendezésre. A konferencia programja elérhető: <https://obudaimuzeum.hu/az-obudai-muzeum-orszagos-itt-helytorteneti-konferencia-felhivasa-2023/>. (2024.04.03.)

most épülő Józsefvárosi Múzeum is előre láthatóan ide fog besorakozni. Ennek ellentéte, az egészen kicsi gyűjtemények közé tartozik a XXII. kerületi és a XI. kerületben található két gyűjtemény. A fennmaradóak nagyjából egységesen a közepes méretű és nagyjából hasonló működésű múzeumok közé sorolhatóak be, és ez jelenti a vizsgálat intézmények legjellemzőbb típusát. Szervezetileg mindegyikük valamilyen formában – például jellemző, hogy a kulturális intézményekkel együtt, egy helyen – az önkormányzat fenntartásában működik.

III.2. Helytörténeti gyűjtemények és közösségeik

A (forrás)közösséget eleinte kivétel nélkül a közönségükkel azonosítottam. Ilyen szempontból pedig az ezzel való kapcsolatuk a helytörténeti gyűjtemények esetén nem igazán nevezhető intenzívnek, hiszen ezeket a múzeumokat – kis kivétellel – viszonylag alacsony látogatottság jellemzi¹³. Sok esetben a kerület lakosai között sem örvendenek nagy népszerűségnek, inkább iskolai csoportok látogatják őket, illetve különféle más jellegű rendezvények köthetők hozzájuk. A közönségükkel való kapcsolatukban tehát a fővárosi helytörténeti gyűjtemények, nem hogy nem kiemelkedőek, hanem a jelenlegi múzeumi trendekhez képest – szerényebb anyagi és tárgyi lehetőségeik miatt – inkább az átlagnál rosszabbaknak tekinthetők.

A kutatásban – és az álláspontomban – az intézménylátogatások és az ottani gyűjteményi dolgozókkal való beszélgetések jelentettek fordulópontot. Különösen a XI. kerület két egészen kicsi helytörténeti gyűjteménye, az Etele Helytörténeti Gyűjtemény és az Albertfalvi Helytörténeti Gyűjtemény, amelyek egymástól pár perc sétányira helyezkednek el. Az egyik gyűjteményben megkérdeztem, hogy pontosan mi is a különbség a kettő között, amikor azt mondták, hogy ez két külön gyűjtemény. Mindkettő fenntartója az önkormányzat, a helyi kulturális házhoz tartoznak szervezetileg, illetve az említett dolgozó is fele időben az egyikben, másik felében pedig a másik intézményben dolgozik. A gyűjtőkörök tekintetében egészen kis különbség található, az egyik kifejezetten Albertfalva, a másik a XI. kerület örökségét gyűjti, tehát alapvetően két jól összeilleszthető anyagról van szó. Az albertfalvi intézményről megtudtam továbbá, hogy a gyűjtemény létrejötté Beleznay Andorhoz, a közeli iskola hajdani igazgatójához köthető, aki az 1973-ban lebontásra kerülő városrészbe tervezetten küldte az iskolásokat, hogy kérjék el, ami nem kell a lakóknak. Az ebből született anyagból lett a gyűjtemény, amely sokáig az iskolához tartozott. Beleznay a két gyűjtemény összevonása ellen (illetve a két gyűjtemény közeli elhelyezkedése ellen) tiltakozott, a gyűjtemény sorsáért

¹³ Erre vonatkozóan kevés adat áll rendelkezésre, hiszen a kisebb intézmények nem igazán tudják lekövetni a látogatóikat, illetve a közönségükbe a nagyobb (fővárosi vagy országos) rendezvényeken résztvevő látogatókat is beleszámítják. Azonban mindenképpen nagyságrendekkel kisebb figyelem övezi őket a városban lévő többi, más jellegű múzeumhoz képest. Ilyen módon pedig a dolgozat szempontjából nem releváns a látogatások pontos száma, csupán az alacsony látogatottság ténye.

aggódott. Nem is csoda, hiszen mindez az életművének tekinthető, pár évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig gondozta a gyűjteményt.

A XI. kerületi két gyűjtemény ilyen módon tehát talán a legtisztábban az eredeti szándékaikban megőrzött gyűjteményeknek tekinthetőek. A náluk jobban megújulni képes gyűjtemények és kiállítások sokkal inkább fel tudják venni a kortárs muzeológiai módszertant, de ez kissé az eredeti lényegüket is elfedi. Ezeknek a gyűjteményeknek ugyanis a kiállítás mint médium alkalmazása másodlagos, hiszen a legnagyobb üzenetük a fennmaradásukban, az önszerveződésükben rejlik. Ennél a gyűjteménytípusnál elsődlegesen a helyi és társadalmi bázis megjelenését az aktív szervező alakokban, a gyűjtemény dolgozóiban és szűk, visszatérő látogatói körében kell keresni, nem pedig a tágabb közönségben¹⁴. Ezeknek a fennmaradása ugyanis minden esetben lelkes, helyi identitású egyénekhez köthető és ilyen módon nagy tétje van számukra. A helyi identitás ugyanakkor szintén egy érdekes, rugalmas fordulat, hiszen az akár több generációs itt lakóktól, az ide költözőkön át, az adott hely történetébe bármilyen módon belefolyó személyeken keresztül bárki rendelkezhet vele. Megléte azonban elengedhetetlen a helytörténet kapcsán.

III.3. Különböző megközelítések és bemutatási módok – a városrészek identitásai

A következő részben a budapesti kerületi múzeumok által a várostörténetben használt témákat és ezek reprezentációs módjait fogom összefoglalni. Ezek egyrészt, mint narratíva és tudásátadási mód jelennek meg, másrészt pedig mint azok a jellemző témák, amelyeken keresztül az egyes városrészek önmaguk identitását és az önmagukról kialakítani kívánt képet megjelenítik. Ezek azok a készítőik által minden esetben használt kiemelt elemek, amelyek a mai városrészek öndefiníciójához és saját identitásának megalkotásához tartoznak.

Az első és legfontosabb klasszikus múzeumi bemutatási módszer – amelyet nagyjából minden múzeum alkalmaz valamilyen szinten – a kronológia. Az időbeli narratíva és elmesélés könnyen és világosan érthetően adja át a történelmi adatokat a látogatók számára. Ez lehetséges az egész kiállítás erre való felépítésében, amiben egy kijelölt útvonallal, mondjuk termenként haladnak előre az időben. Erre alternatívát nyújt az idővonal kiegészítő alkalmazása, ami illusztrációs eszközként segíti az események összefoglalását és időbeli elhelyezését. A másik jellemző a kronológiával gyakran vegyesen megjelenő technika a tematikus elrendezés, amelyben a helyiek életének meghatározó területei szerint – mint a munka, a kultúra, az emlékház intézménytípusával mutatott hasonlóságok – mutatják be a múltat. Ezt a következő

¹⁴ Ennek ellentéte jellemző a nagy intézményre és a korszerű múzeumi tendenciákra, amelyek a múzeum élményszerű tömeges befogadására építenek és a látogatószámok maximalizálására törekednek, amely velük szemben gyakran elvárásként is megjelenik.

alfejezetekben fogom tovább differenciálni a gyűjtemények saját értelmezései alapján, különböző módokon és hangsúlyokkal és példákon keresztül.

Van azonban egy olyan speciális helyzet, amelyben több városrész integrálódik egy területi egységbe, jellemzően egy kerületbe. Ennek az egységnek és a közös múltnak, a nemzeti múzeumok tradíciója nyomán érdekes megjelenítési módszere lehet egy helytörténeti gyűjtemény kiállítása. Az Erdős Renée Ház Kiállítóhely és Helytörténeti Gyűjtemény (XVII. kerület) egyszerre kíséri meg Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Rákosliget és Rákoshegy történetének bemutatását. Az eltérő jellegű és identitású területeket az első teremben négy külön részen teszi meg, főként egy-egy szöveges történeti összefoglalóval, és ennek archív anyagokkal – fotókkal, dokumentumokkal – és kisebb tárgyakkal való kiegészítésével. Ezzel egyszerre ismeri el a területek különbözőségeit és fésüli őket össze egy hely és történet alapján. A kiállítás többi részében már nem különülnek el a városrészek, egységes néprajzi, bemutatások jelennek meg, illetve az egyik abszolút összekovácsoló erőt a földrajzi összetartozáson és a természeti élővilág bemutatásán keresztül teszik meg.

A kiállítások tematizálásában általában a nagy múzeumi trendeket követi a történetet rendező állandó kiállítás, amely általában nagyobb és átfogóbb képet ad a kerület és a részeinek történetéről, ezt egészítik ki az időszaki kiállítások, amik gyakrabban változnak és új, specifikus témákat emelnek be. Ezt felborítja a tény, hogy általában a hely és az erőforrások is szűkösek, emiatt csak a nagyobb múzeumok tudják ezt a gyakorlatot követni. Kőbányán például kizárólag egy állandó kiállítás látható, időszaki nincsen. Ezzel szemben a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjteménynek állandó tárlata nincsen, helyette pár havonta készül el egy új, más-más témát bemutató időszaki tárlat. A hiány oka feltehetőleg a szép, frissen felújított tér csekély mérete, ami egyben a könyvtárnak is helyet ad. Az én látogatásom alkalmával éppen a *Hegyvidéki ipartörténet – MOM – Legendás precizitás a Csörsz utcából* címet viselő, a Magyar Optikai Művek történetét bemutató kiállítás¹⁵ volt látható, ami minden érdeme ellenére hiányérzetet hagyhat a XII. kerület története iránt érdeklődő látogatónak.

III.3.1. A munka és a termelés; a kisipar és a gyárak

A munka és a termelés az közösség életének szervezési módját is meghatározza. Különböző foglalkozások és a termelés különböző korszakai ezeket jelentősen befolyásolják, mindenhol megjelenik valamilyen formában és ezeket fogom most összefoglalni. Fontos, hogy mint az egész fejezetben itt sem kizárólagos, „tisztá” esetekkel találkozunk, hanem gyakran jelennek átfedések, párhuzamosan jelen lévő tematikák és történetek és eltérő értelmezések. A főváros

¹⁵ A kiállítás a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény Lóvasút kiállítóhelyén 2023.08.22.-2023.11.12. között volt látható. Elérhető: <https://helytortenetigyujtemeny.hu/events/mom-emlekkiallitas/>. (2024.04.03.)

történetének bemutatásában vezető szerepet játszik a városi lét, az urbanizációhoz köthető foglalkozások bemutatása. Ezek mellett, hogy érdekes tárgyanyaggal társulhatnak jelentős társadalmi és demográfiai adatokat jelenthetnek arról, hogy mennyien, milyen körülmények között élhettek, tehát sokat elárulnak az ott lakók társadalmi helyzetéről és életmódjáról. Továbbá meghatározzák az adott térség arculatát, vagy éppen az önmagáról kialakítani kívánt képet. Többféle foglalkozással lehet találkozni, például a kereskedelemmel és a vendéglátással Óbudán, a húsfeldolgozással a Ferencvárosban, de még a zömében gyártörténetet feldolgozó Csepeli gyűjteményen is találhatunk olyan kisiparosokat, mint egy órás műszerasztala.

A témában a Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény (XIX. kerület) kiállításából szeretnék néhány részletet kiemelni. A fő teremben nagyobb része a kispesti egészségüggyel foglalkozik 1924-1970 között. Ennek alapját a gyűjtemény egy darabja, a kerületi Gulyás Benjámintól származó gyógyszerész hiánytalan és restaurált bútorai alkotják, amelyre a gyűjtemény (múlt) nagyon büszke. Az ezzel berendezett enteriőrjelenet a tér jelentős részét elfoglalja, emellett egyértelműen vizuálisan ki is emelik a környezetből. Ehhez egy korabeli fogorvosi berendezést kölcsönöznek a Semmelweis Orvostudományi Múzeum gyűjteményéből, illetve más egészségügyi dokumentum alapú és kisebb tárgyak is kapcsolódnak. A terem többi része egy berendezett – polgári, hivatalnoki dolgozószoba berendezésből áll, illetve egyéb archív fotókból és iratokból a kerületből. Ez a kiállítás állandó része, ekképpen kissé talán megtévesztheti a látogatót, miszerint a kerületben ennyire hangsúlyosak az egészségügyi és az értelmiségi-polgári szakmák. Ennek ellenére szerintem egy olyan gyakorlat, amely ha a múzeumban általánosságban megkérdőjelezhető, de a helytörténetben megengedhető; a közösség öntudatának, pozitív példáinak kiemelése, az arra való építkezés jelenik meg benne. Láthatjuk belőle azt, hogy a helytörténeti gyűjteményeknek valójában nem kell a teljességre törekedniük (sőt egyébként ez kifejezetten nehéz, szinte kivitelezhetetlen).

A kiállításban ezen kívül látható még a Glasz Géza nevéhez fűződő szikvízgyártásról szóló kiállítás, illetve terveznek még egy tárlatot a jövőben a Gránit gyár égetett kerámia termékeiről is, amelyek beemelik a kisipar és a gyár jelenlétét is a kerület történetébe. Mindezek alapján a Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény szinte teljes egészében a foglalkozásokon és a munkán keresztül beszélni el a kerület történetét. Kisebb kitekintések – akár kultúra vagy életmód kapcsán – találhatóak benne, de ezek is inkább a munkán és az ahhoz tartozó életmód kapcsán lépnek be a narratívába. Ez egyébként egy egészen sajátosan egyoldalú megközelítés, amely részben annak köszönhető, hogy kifejezetten ilyen tárgyakból rendelkezik autentikus és esztétikusan kiemelkedő tárgyakkal a gyűjtemény. Ugyanakkor a gyűjtemény alapján a

kerületet nagyrészt a dolgozó középső társadalmi rétegekhez sorolja magát, ezt az identitást közvetíti az itt lakókról és az itt lakóknak.

Ehhez képest az iparosodás egy későbbi fázisa a gyárak kialakulása. A gyárak jelentőségét kiterjedt méretük, a városi életet és társadalmat meghatározó és a szocializmusban betöltött kiemelkedő szerepük adják. Ez utóbbi során az erőltetett iparosítással a gyártást helyezte előtérbe a hazánkban korábban meghatározó agrártevékenység helyett, vagyis rengeteg gyár létesült és került államosításra (Germuska, 2004). Emellett azért is számottevően fontos ez az időszak, mert a gyűjteményeknek a meghatározó része ekkor jött létre és intézményesült (III.1. fejezet), tehát gyakran itt alakulnak ki a gyűjtemények alapjai és a gyűjtés meghatározó szempontjai. Ebben az időszakban kezdenek kialakulni a városrészek mai látképei és arculatai. A gyárak meghatározó szerepével kapcsolatban érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet a Tomory Lajos Múzeum, a Mű-hely kiállítóterében (XVIII. kerület) lévő *Gyárak és egyházak Pestszentlőrincen és Pestszentimrén* című kiállítása¹⁶ (kurátora Heilauf Zsuzsanna), amely a gyárak vezetői és az egyházi vezetői pozíciók összefüggéseire és közösség szervező szerepeire hívta fel a figyelmet. A gyárak és a munkásság nem csak a foglalkozást és a munkát (a termelés életet meghatározó rendszerét) szabályozta, hanem lakhatás kérdését (vállalati lakásépítések), a szociális ellátás intézményeit (pl., bölcsődék, óvodák, iskolák), a várostervezést (vállalati lakásépítések) illetve gyakran a kultúrát is, amelyek például a közösségi házakon és kulturális intézményeken keresztül kapcsolódtak a termeléshez. A kiállítás a közösségépítői pozíciókba veszi be a lelkészeket és a helyi papokat is.

A két meghatározó gyűjtemény a témában az Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény (XIII. kerület), amely történetileg kiemelten érintett az ipar és a munkásosztály életmódjában, így ennek kiállítása értelemszerűen szinte teljesen ezen alapul. Mivel maga a kiállítóterület relatíve kis hellyel rendelkezik, ennek a megjelenése a gyártörténet és munkásélet bemutatásának állandó jelenlétében és a szövegezésben is többször felmerül, azáltal ez egy egyértelmű identitásképző tényező a kerületben. A másik legrelevánsabb gyűjtemény a témában a Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény (XXIII. kerület) Weiss Manfréd Acél- és Féművek történetén és anyagán alapuló kiállítása. Utóbbi érdekességét adja, hogy viszonylag nagy gyűjteménye és kiállítótere – illetve kiállítóterei, de most maradjunk a gyártörténeti tárlatnál – van, amely egészen az ókortól indítja az elbeszélést, majd a honfoglaláson át halad végig a kerület történetén. Az utolsó – talán a legnagyobb tér azonban kizárólag a gyár anyagára koncentrál, amiből egyébként egy kiemelkedően szép és érdekes anyaguk van – ebből kirajzolódik, hogy valójában a kerület

¹⁶ A kiállítás plakátja elérhető: <https://www.tomorylajos-muzeum.hu/gyarak-es-egyhzak-pestszentlorincen-es-pestszentimren/>. (2024.04.03.)

öndefiníciójában ez a leginkább hangsúlyos elem. Ez jelenik meg a *Csepszi* névre keresztelt, kiállítótérre alakított D344 típusú teherautó esetén is, amely a Csepeli Autógyár egyik terméke volt, és amely által a műtárgy múzeummá válik.

A gyártás szempontjából kiemelkedő – és nem utolsó sorban sajátos példa - még a III. kerülethez tartozó Goldberger Textilipari Gyűjtemény¹⁷, amely az ipari múzeumok közé, azon belül is az országos textilipar műszaki emlékeinek megőrzésére alakult 1986-ban, majd került elhelyezésre a Goldberger Textilgyár egykori területének egy részén. Lokációja miatt fenntartási és üzemeltetési problémák miatt 2011-ben került felajánlásra a III. kerületi Önkormányzatnak és tagozódott be az Óbudai Múzeumba. Ehhez tematikailag hasonló a Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény (XIX. kerület) porcelángyűjteménye, amely a helyi Gránit kerámiaipari gyár termékeit gyűjti és mutatja be látványraktár¹⁸ formában. Ezeknek az anyagoknak az érdekességét iparművészeti vonatkozásuk jelenti.

A gyártörténettel – azok tárgyainak vitrines bemutatásával és az azokra épített új, interaktív játékkal – él a Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény (X. kerület) is a második termében. A kerület életében a gyárak meghatározó szerepet töltenek be, így a helytörténetből nem maradhatnak ki. Ennek ellenére itt csak néhány kiemelt tárgy kerül (játékos, interaktív) bemutatásra, hiszen a gyáraknak egyébként van saját múzeumuk. Szerintem az egy hangsúlyozandó nagyon jó gondolat és gyakorlat – hogy a kerület vagy a város többi intézményével együttesen, egymást kiegészítve értelmezze magát egy helytörténeti gyűjtemény -, hiszen így a várostörténetbe, képbe és az intézményi hálóba jól illeszkedik és ez az együttműködés fajtájaként értelmezhető.

III.3.1.1. Mezőgazdaság és agrármunka

Város lévén viszonylag kevésbé gondolunk a mezőgazdasági és agrár munkára Budapest kapcsán. Eleinte nem tartozott a kutatáshoz a kifejezetten mezőgazdasági, vidéki népiéletet bemutató irány, a tájházak és a skanzenek. Ennek az elsődleges oka, ezek csekély számából és intézményi sajátosságaikból ered; vagyis hogy ezek sajátos bemutatási módszereket és reprezentációs módokat alkalmaznak, illetve a Szentendrei Szabadtéri Múzeum munkásságához¹⁹ köthetőek, amelyen keresztül ennek a típusnak saját hálózata is kialakult. Az

¹⁷ Az intézményről bővebb információ a weblapján elérhető: <https://goldbergermuzeum.hu/a-muzeum-tortenete/>. (2024.04.03.)

¹⁸ A látványraktár egyrészt egy múzeumi reprezentációs forma, másrészt pedig kényszermegoldás; a múzeumnak nincs külön helye a bemutatásra, ezért a tárolással egybekötve teszi ezt meg. A múzeumi háttérmunka láthatóvá tétele egyébként egy kortárs muzeológiai paradigma.

¹⁹ A Szentendrei Szabadtéri Múzeum ebből a szempontból megkerülhetetlen lett volna, mert nagyon aktívan szervezik ezt a hálózatot, rengeteg programjuk, oktatásuk, kiadványuk is született a témában. Ezen túl pedig az is felemás helyzet lett volna, hogy az ilyen jellegű vidéki – sok szempontból vezető - intézményeket hagyom ki a témában.

ökomúzeumi megközelítést – amely ehhez az irányhoz talán a legközelebb áll – is első sorban azok lokalitásra való építkezése és kulturális örökséggel való kapcsolata miatt emeltem be. Azonban miután több gyűjteményhez is tartoznak szervezetileg tájházak (Cinkotai Tájház, Királyerdei Tájház), illetve további intézményekben is megjelennek ilyen jellegű részek, tárgyak, olykor az egész gyűjteményt meghatározó módon, ezért röviden érintem ezt a bemutatási módszert is. Ezekben a térségekben – főként a belváros külterületein, amelyek később, a város terjeszkedésével kerültek a fővároshoz – a mezőgazdasági munka története része maradt a helyi történelemnek és identitásnak. Korábban ugyanis ezek a területek nagyrészt autonóm, önálló települések voltak, amelyek életkörülményeikben a városi léttel jelentősen megváltoztak és ez kihatott a helyi lakosság életkörülményeire is.

Elsőként – mint a legenyhébb megjelenése ennek - vannak olyan területek, amik egészen korán a főváros közigazgatási részeihez tartoztak, de korábban ott is voltak mezőgazdasági tevékenységek (szőlőtermesztés vagy sertéstenyésztés), például Óbudán (III. kerület) vagy Kőbányán (X. kerület). Ennél később (1950-ben) lettek a városhoz csatolva Pestszentlőrinc és Pestszentimre (XVIII. kerület), ahol a gyűjteményben megjelennek ilyen jellegű részek, de nem ezek a leghangsúlyosabbak. Ennek oka, hogy a szocializmus és az iparosítás különösen meghatározó volt ezekben a városrészekben.

Ezekkel szemben az Erdős Renée Ház Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóterem (XVII. kerület), a Nagytétényi Helytörténeti Gyűjtemény (XXII. kerület) és a Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény (XXIII. kerület) kiállítása azonban szinte teljes egészében a mezőgazdasági munkához kapcsolódik. Ezek közül elsőként Soroksárról szeretnék pár dolgot kiemelni, ahol a valaha volt mezővárosi tábla is a múzeumban szerepel. Az udvarban található melléképület, amely egy méretes látványraktárként rejti magában a lehető legváltozatosabb eszközöket, mint a csizmák, szekerek, cséplőgép, különböző gereblyék, boronák, kukoricamorzsolók, edények vagy a fából készült mosógép. Egyik legérdekesebb eleme mezőgazdasági tárolóban a falon elhelyezett képzőművészeti tárgy, egy nagyméretű szocreál stílusú festmény, ami - felirat híján - valamiféle mezőgazdasági reprezentatív eseményről készült. A tájékoztatás szerint mindez a gyűjtemény egy kisebb bemutatása, korábban teljes kovácsműhely is volt berendezve, de az már nincsen. A helyiség egy része (stílusosan) mezőgazdasági fóliával van leválasztva, a fennmaradó dolgok raktárának használva. Általánosságban véve problémát jelent az ilyen eszközök tárolása, emiatt lehetséges, a itt a gyűjteményben található egy hatalmas présgép is, amely ugyan a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona, de évek óta itt van raktározási okokból.

Ehhez hasonló, bár egy kisebb beltéri enteriőr jellegűen berendezett szobával rendelkezik az Erdős Renée Ház is. Ezen túl hasonlóság még a két gyűjtemény között, hogy a hajdani

élővilágot bemutató részleggel is rendelkeznek. Ezekben uralkodó a dioráma, ami üvegbúra mögé rendezve, apró életvilágokat, berendezett jeleneteket teremt újra mesterségesen kitömött állatokkal és valamiféleképpen tartósított növényekkel. Ez egyértelműen utal a két terület lakóinak természethez való közeli viszonyon alapuló önreprezentációjára. Ugyanakkor az utóbbi időben ez már összekapcsolódik az ökológiai szemlélettel és környezetvédelmi diskurzusokkal is. Ezeken túl azonban ezek kifejeznek egy összetettebb, holisztikusabb szemléletet is, amelybe belefér a természeti környezet is.

III.3.2. Kultúra és képzőművészet

A kultúra és története az ipar mellett a legfontosabb és leggyakrabban megjelenő téma, hiszen egy adott közösség kultúrája általában jelentős identitásképző szerepet tölt be. Nehezebb azonban megfogni, hogy pontosan mi is az, ami ebbe a szakaszba esik, mivel a helytörténet többféleképpen érinti ezt a kategóriát. Sajátos példa erre az Óbudai Múzeumnak (III. kerület) van egy állandó – egészen egyedi és meglehetősen nagy – játékgyűjteménye, amely a gyerekek számára játékos feladatokkal kitalálva, de a felnőttek számára is igen élvezetes módon vitrinekben mutatja be a játékok különféle fajtáit és időbeli változását. Ehhez hasonlóan a Nagytétényi Helytörténeti Gyűjteménynek (XXII. kerület) is jelentős mennyiségű játéka van, amelyeket egy játékkészítéssel foglalkozó hölgytől kaptak. Emellett az idei évben volt látható a *Ki gombolta volna?* című időszakos gombkiállítás²⁰ a III. kerületben, illetve érdekes, egyéni példa a Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény (XIII. kerület) hangszergyűjteménye is.

A második elkülöníthető kategória a színház és mozi történettel foglalkozó kiállításoké, mint a kultúra és a szórakozás forrásai, ahogyan a Tomory Lajos Múzeum Múzeumsarokban (XVIII. kerület) vagy a Pesterzsébeti Helytörténeti Gyűjteményben (XX. kerület) is láthatóak ilyen tárgyak és szövegek – ez utóbbi egyedülálló módon²¹ színészi emlékszobával is rendelkezik. Neményi Lili színésznő és férje Horváth Árpád rendező emlékszobája, amelyet a színésznő hagyatékából építettek fel. Sajátos azonban a Ferencvárosi Múzeum (IX. kerület) moztörténettel foglalkozó kiállítása, a belőle született kiadvány és leghátsó teremben található a mozisobának berendezett közösségi tér. Ehhez hasonlóan gyakran jelenik meg az oktatás témája is – gyakran a játékokkal átfedésben lévő tárgyakkal. A Tomory Lajos Múzeum Múzeumsarok kiállítóhelyén iskolások használati tárgyaiból - füzetekből, írószerekből, köpenyekből, stb. -, és oktatási eszközökből – földgömbökből, szaktantermek szertáraiból

²⁰ A kiállítás az Óbudai Múzeumban 2022.12.10.-2023.09.01. között volt látható, kurátora Polgár Mónika. A kiállítás virtuálisan is elérhető az alábbi linken: <https://visit.exhibitonline.hu/ki-gombolta-volna>. (2024.04.03.)

²¹ A múzeum közlése szerint ez az egyetlen színháztörténeti muzeális emlékszoba Budapesten.

származó preparált állatokból, csontvázakból, földgömbökből és egy kisebb ásványgyűjteményből - álló tárlat látható.

A kultúra témában kissé kiugró, de a lakosság életmódját és kulturális életét jelentősen befolyásoló tényező a lakótelep – és azok nagyszámú létrejötté. Óbudán egy archív anyagokból készített filmet nézhetünk meg arról, hogy milyen változást okozott a városképben és az emberek életmódjában a lakótelep, a Havanna Lakótelep makettjét és egy hozzá tartozó – feltehetőleg lakótelepi – enteriört is láthatunk a korszak divatos használati tárgyairól a Tomory Lajos Múzeum Havanna Kiállítóhelyén. Ezen kívül találkozhatunk lakótelep tervrajzokkal a XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjteményben is. Végül ehhez kapcsolódóan a művelődési házak építése és szerepe, ezek társadalmi beágyazottsága jelenik meg röviden egy tablón a Tomory Lajos Múzeum Mű-hely kiállítóhelyén (XVIII. kerület).

A kultúra csoportjába sorolhatóak, de annak egyik különleges pontjának tekinthetők a képzőművészeti tárgyak és kiállítások, amelyek szinte minden gyűjteményben szerepelnek, azonban változó és néha ellentmondásos viszonyban állnak a helytörténeti kiállításokkal. Több esetben ezek az intézmények valamilyen módon, szervezeten vagy helyileg egyben találhatók meg a kerületek képzőművészeti bemutató helyeivel, galériáival. Itt jellemző, hogy a helyi vagy helyi vonatkozású kortárs művészek bemutatása történik meg. Ezen túl azonban a képzőművészet más funkciókban is megjelenhet a helytörténeti gyűjteményekben. Egyrészt – annak ellenére, hogy nem minden gyűjtemény rendelkezik képzőművészeti gyűjteménnyel, szinte mindegyikükben vannak ilyen tárgyak. Elsősorban ezek a helyi életmódot, egy-egy jelentős eseményt jelölő emlékeztető funkciókban jelennek meg (helyi szobor avatása, helyi hírességnek szentelt plakett átadása stb.). Más esetekben viszont inkább a helyi híres lakosok kapcsán töltenek be emlékezeti funkciókat, példa lehet erre a kerület életében érintett híres művészek tárgyainak akár műalkotásainak szerepeltetése. Tehát a helytörténettel a képzőművészet nem foglalkozik, inkább a helyi kötődéseken van a hangsúly.

III.3.3. Az emlékház mint reprezentációs módszer

A bemutatási módok és témák között – bár elsődlegesen nem emlékház típusba sorolhatóak be²² – de számottevően jelenik meg az emlékhely muzeológiai intézményének reprezentációs módja. Az emlékházak a híres, kiemelkedő teljesítményű emberek életének történő emlékéllátáson alapulnak. Jellemzően olyan helyeken, ahol életükben is megfordultak – lakóhelyek, munkahelyek, jelentős tettek véghezvitele – jelölőként működnek, gyakran összekötve az érintettek személyes tárgyaival, amelyeket megőriztek. Az emlékház speciális

²² Kivétel ez alól a XVI. kerületi helytörténeti intézmény filiáléja, a Tóth Ilonka Emlékház.

bemutatói módja tehát gyakran hétköznapi tárgyakat, környezetükben, akár eredeti módon mutat be, azonban ezeket egyfajta kultikus erővel tölti meg. A történelemben meghatározó szerepet betöltő személyeket emeli ki, állítja példaként a kor embere számára, ezáltal egy szcenírozott, drámai hatásra is építő műfajról van szó.

Itt alapvetően két csoport létezik, az egyik esetén a kiállítás konkrétan emlékszoba funkcióval bír és így is hivatkozik önmagára. A legjelentősebb a Tóth Ilonka Szülőház és Oktatóközpont (Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ, XVI. kerület), amely az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékezetével, kiemelten annak történelmi és kultúrpolitikai kontextusával függ össze. Ennél szerényebb vállalkozás az Erdős Renée emlékszoba (aki egyben névadója is a gyűjteménynek) a XVII. kerületben, ahol az író nő valós lakóhelye ad később helyet a gyűjteménynek, így ott egy emeleti kis szobát kerítettek le a fő kiállításokból a számára. A szoba alapvetően kellemes hangulatú, és bár nem tudjuk, hogy valódi tárgyakkal van-e berendezve, de a maga nemében az életrajzzal, egy írással, a bútorokkal, az írógéppel és a mellszoborral – már csak az igazi hely miatt is – hiteles. Ehhez képest autenticitásában gyengébb az Etele Helytörténeti Gyűjtemény emlékszobája, amely a Bánki Donát és Csonka János találmányoknak és a Karinthy emlékszobának ad helyet a Petőfi Irodalmi Múzeumból kölcsönzött íróasztallal.

A második esetben nem valódi emlékházról vagy szobáról van szó, de a helyi kötődésű kiválóságok esetleg tárgyaik képük mégis megjelennek valamilyen formában. Ilyen lehet az, amikor a gyűjtemény életében meghatározó vagy a kerület fontos alakjáról egy ponton megemlékeznek a kiállításba illesztve azt. Erre jó példa az Alberfalvi Helytörténeti Gyűjtemény Mahunka Imre asztalos és bútorgyártó emlékszobája, ami az öndefiníciója ellenére inkább ebbe a típusba illeszkedik hitelesen. Mahunka életéből kevés tárgy van, inkább a bútorgyárából sikerült darabokat beszerezni, de a kerületért tett felajánlása, a végrendelete, amelyből az utcában felépülhetett a templom egyértelműen és hitelesen helyezi ide. Ezen túl azonban vannak olyan megoldások is, amiben a helyi kötődésű híres embereket összegyűjtik és arcképcsarnok típusú megjelenítési módban – vagyis a kiállítás részeként vagy azon kívül egy-egy képpel, és szöveggel, felsorakoztatva - mutatják be.

Az emlékház jellegű bemutatás kapcsán jelenik meg leginkább, ezért itt ejtek szót arról, hogy ezek az intézmények szinte kivétel nélkül jól igazodnak a történelmi metanarratívához. Ez jól láthatóan megjelenik meg a híres emberek kiemelésében, hiszen ezek az emberek az esetek nagyobb részében országos szinten is meghatározóak. Ezen belül is többnyire az életrajz, jelentőségük feltüntetésével, az ahhoz kapcsolódó tárgyak bemutatásával kezdődnek ezek a bemutatások. Ezen túl azonban, gyakori a helyi vonatkozások kiemelt feltüntetése és

megjelenítése, amely bizonyos szempontból rekontextualizációt jelent. Vannak azonban olyan gyakorlatok is, amelyek kevésbé jelenítik meg (vagy esetleg ilyen vonatkozású adatok tárgyak híján kevésbé tudják megjeleníteni) ezt az aspektust és ezekben néhol érthetlenné válik a kiállítás és annak itteni jelentősége. Ezen túl néhány esetben más témák is érintettek nagyobb történeti eseményeket, ezek azonban inkább voltak a látogató számára segítő-tájékoztató pontok a történetmesélésben. A helyi elbeszélések azonban jellemzően nagy arányban jelentek meg és töltötték ki a kiállítások egészét. Ez azon túl, hogy jó bemutatási stratégia, de feltehetően a helyi identitásból, az önreprezentáció kérdéséből is fakad.

Szeretnék kitérni még két gyűjteményre, elsőként a XVI. Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezeti Központra, amely több szempontból is egyedülálló, ezért sajnos az elemzésbe nem fért bele. Ennek első különlegessége, hogy leginkább dokumentum alapú gyűjteménnyel rendelkezik, tehát az itt kiállított tárgyak leginkább az irodalmi múzeumok kiállításával és bemutatási módszereivel jelennek meg. Ebből kifolyólag kiemelt – és virtuálisan is bejárható – a gyűjtemény könyv és levéltári anyaga. Az intézmény másik sajátossága a hozzá kapcsolódó intézményekben – vagyis azok sajátos jellegében – érthető meg. A Cinkotai Tájház egy parasztház, amelynek felújított, berendezett részei a rekonstrukciót tűzik ki célul és a vidéki és mezőgazdasági élet aspektusára, annak bemutatására törekednek. A Tóth Ilonka Emlékház pedig a már említett 1956-os emlékezethez kapcsolódik és az oktatási központ szerepét tölti be. Ilyen módon a három intézmény – bár szervezetileg összetartozik – valójában nem egy következetes, együttműködésre képes programot valósít meg, hanem más területek más paradigmáinak saját interpretációit végzi. Bár a helytörténet szempontjából ez nem feltétlenül jó stratégia, de szintén tanulságosan mutatja meg az önkormányzatok alatti kulturális szervezetek különös együttélési lehetőségeit. Végezetül pedig a Nagytétényi Helytörténeti Kiállítóhelyről (XXII. kerület) szeretnék pár gondolatot leírni, amely különlegessége, hogy az intézményesülés egy viszonylag kezdeti fokán tart. A gyűjtemény teljes anyaga letétben van az intézményben, a helyi családok azt bármikor visszakérhetik. A gyűjteménynek helyet adó kiállítóterben azonban mindez látogatható és feldolgozásra kerül; a helyszínen sok múzeumpedagógiai foglalkozás zajlik gyerekcsoportok számára és jelenleg a helyi gyárak és üzemek kutatása is zajlik. Emellett egy interjúsorozat is elindult a helyi történetileg jelentős épületek, intézmények és személyekkel, amelyek a helyi televízión jelennek meg.

III.4. A XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjtemény elemzése

Az eddigiek során távolról haladva, az első fejezetben tárgyalt a legtágabb múzeumelméleti és történeti keretből kiindulva, majd a második részben azt vonatkoztatva kifejezetten a budapesti kerületi helytörténeti gyűjteményekre jutottam el azok általános jellemzőikig és összefoglaló

leírásáig. Az itt összegyűjtött elméletet, ezeket a szempontokat felhasználva és továbbgondolva, első sorban azok gyakorlati megjelenését vizsgálva haladok tovább ebben a fejezetben a konkrét kiállítások elemzésével.

Az elemzést egy kiválasztott intézményen, annak több kiállításán keresztül végzem el. A kiválasztásánál az elsődleges az volt, hogy a III.2. fejezetben felsorolt lehető legtöbb bemutatási módszer vizsgálható legyen rajta; tehát hogy méretét tekintve elég nagy legyen a vizsgálathoz, de ne a lehető legnagyobb intézményeket (múzeumokat) vizsgáljam. Ezen túl értelemszerűen fontos volt az elérhetőség, tehát a kutatási időszak alatt zárva tartó vagy korlátozottan elérhető intézmények szintén kiestek²³. A kiválasztást tehát a középértéknek tekinthető közepes méretű és muzeális intézmény besorolású gyűjtemények csoportjából tettem meg.

A végső választásom egyetlen intézményre, a XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjteményre esett, amely méretét és működését tekintve a fenti a kiválasztási kritériumaimnak megfelelt. Ezen túl azonban a gyűjtemény unikális helyzetét eredményezi, hogy egyszerre több kiállítása látható, amelyek összehasonlítása több szempontból is nagyon érdekes; más időben, más szakterületről érkező – és attitűdöket képviselő – kurátorok által készültek. Ezek az eltérő megközelítések a helytörténet három lehetséges – talán legfontosabb – megközelítését képviselik, amelyek a kiállítások felépítéséből és olvasataiból kirajzolódik és az elemzés fontos részét képezik majd.

A XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjtemény az 1960-ban jött létre, a Rákospalota, Pestújhely és Újpalota városrészekből álló XV. kerület történetének emlékeit (tárgyait és dokumentumait) gyűjti és állítja ki. Az intézmény vezetője 2020 óta Kis Emőke Hajnalka, aki korábban a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum muzeológusa és múzeumpedagógusa volt. A gyűjtemény folyamatosan, a tájékoztatása szerint leginkább adományozások révén gyarapodik. A fő részét a néprajzi és a képzőművészeti része adja, különös büszkesége a Madarász Viktor gyűjteménye, amelyből a Magyar Nemzeti Galéria után a legnagyobb anyaggal rendelkezik²⁴.

Az intézmény a 15. kerületben, a Pestújhelyi úton helyezkedik el. A területnek udvara, azon szobrai és egy kiállított szénásszekér is található. A helyszínen ezen kívül egy közepes méretű kiállítótér – három nagyobb és két kisebb, azaz összesen öt egymásba nyíló terem, amelyen kiállítanak, ezen túl egy kisebb folyosó-belépő, egy raktár és a dolgozók irodái találhatóak. A

²³ Ilyenek voltak például azok az intézmények, amik elsősorban dokumentumokkal vagy kutatással foglalkoznak, mint helytörténeti társaság működnek első sorban nem gyűjtemény. Ezek természetesen nagyon érdekes intézmények, de a vizsgálat elsődleges terepe a kiállítás.

²⁴ Az intézmény szóbeli közlése alapján.

gyűjteményben két állandó és egy (változó) időszaki kiállítás látogatható. Az intézmény látogatói célcsoportja első sorban a kerületi iskolák és az itt lakó családok, leginkább őket is célozzák meg programjaikkal, amelyek során – beleértve a nagyobb, intézmények közötti vagy akár városi vagy országos rendezvényeket, mint például a Kulturális Örökség Napja vagy az Ars Sacra fesztivál – megközelítőleg 1100 embert érnek el évente.

III.4.1. *Palota Földjén* kiállítás

2018 óta látható a Rákospalota történetét bemutató állandó kiállítás, kurátorai Basics Beatrix művészettörténész, aki a Budapest Történeti Múzeum főigazgatója volt és Holló Szilvia Andrea, a Postamúzeum igazgatója. Ez kiállítótér második, harmadik és az ötödik termeiben helyezkedik el. Mint az állandó kiállítások általában ez is a gyűjteményből épül fel, elsődlegesen arra reflektál. Az állandó kommunikáció, az intézményről és az önmagáról és a kerületről kialakítani kívánt kép jelenik meg benne. A *Palota Földjén* kiállítás a program alapja, minden további kiállítás (állandó és időszaki) és program erre épül, vagy ahogy a későbbiekben látható ebbe ékelődik bele.

A bemutatás első sorban tematikus blokkokban épül fel, amely a részekről írt rövid falszöveges összefoglalókból és az ahhoz tartozó képi, tárgyi és dokumentumanyagból áll össze. Az időbeliség másodlagos, a kiállítás elején elhelyezett idővonal az i.e. 1400-tól – a területen megtalált bronzkori leletekkel, amelyek a Nemzeti Múzeum anyagát képezik – 1923-ig tart, amely a Rákospalota városi rangra emelésével jár. Nagyjából ez fedi le a második és harmadik nagy terem anyagát. Ez kiegészül az utolsó, kisebb kivezető terem és kiszolgáló helyiséggel, amelyek a szocializmus időszakával zárják a kiállítást.

A második terem a *Palota Földjén* című szöveggel indul, amely a kiállítás koncepciójának is tekinthető, Rákospalota rövid történetét foglalja össze. A legfontosabb elemei ennek az 1923-as önálló városi rangra való emelkedés, illetve ennek az elvesztése az 1950-es fővárosba való XV. kerületként való betagozódással. A városrész fontos ismertetőjegye a peremkerületi elhelyezkedése és a területen lezajlott mérsékelt iparosítás is, amelyek megjelennek a szövegben. Ehhez kapcsolódóan az autonómiával és önálló döntéshozó testülettel és a mezőgazdasági életmóddal kapcsolatos képek és dokumentumok jelennek meg.

Ezek után a helyi palóc viselet eredetére, jelentőségére és bemutatására kerül sor. Ezek egy földre elhelyezésre került idővonalon helyezkednek el bábuval, illetve egyéb eszközökkel és tárgyakkal együtt. A mögötte lévő falon festmények és fotók találhatóak. A következő részen nagyméretű, színes festmények reprodukciói sorakoznak, amelyek az életmód vizuális bemutatásának folytatásai. A következő részekben az helyi egyházak és templomok, majd a teremben körbeérve a helyi közlekedés, a Palotát és a fővárost összekötő vasút jelentőségét

ismertetik. Ide kapcsolódik még az annak megépülésével fellendülő helyi élet bemutatása, mint kirándulóhely, üdülő és az ezzel párhuzamosan kialakuló vendéglátásról is láthatunk képeket, illetve olvashatunk rövid szöveges magyarázatokat. Az eddigiekben – bár nem az időbeli előrehaladás volt a lényeg – de valójában a hely története felvázolódik; elsőként mezőgazdasági térségként, majd mint népszerű a várostól elérhető távolságra lévő szabadidős térség jelenik meg.

A harmadik terem témájában a civil és polgári élet kialakulásával, az iskolatörténettel, majd az itt élő művészekkel folytatódik, a helyi Kossuth-kultuszról szóló kitekintéssel. Itt jelenik meg a helyi festő Madarász Viktor és lánya Adalein hagyatéka, amelynek tárgianyagát a gyűjtemény őrzi. Ennek a befejezése, egy esküvői szekció, amelyben egy csodaszép tulipános láda, menyasszonyi koszorú és további díszes keretben elhelyezett esküvői portrék láthatóak. A teremben elhelyezett képernyőkből feltételezem, hogy itt vetítések vannak, de ezek a látogatásaim alkalmával nem voltak bekapcsolva. Ehhez képest a következő terem a következő kiállítás eltérő designjával és koncepciójával megszakítja ezt. Visszatér azonban az ötödik, szocializmus időszakát bemutató terem, amely főként városépítészeti tervekre és plakátokra épül. Ezen utolsó (kis) rész azért releváns, mert igazolja az államszocializmus időszakának meghatározó szerepét a helytörténetben, vagyis hogy még egy ilyen az iparosodásba kifejezetten kevésbé bekapcsolódott terület esetén is meghatározó, kiemelt jelentőségű korszakról van szó.

A kiállítás összességében egy szórakoztató, követhető és látványos összhatást kelt. Viszonylag kevés adatszerű információ, inkább a szép, érdekes és különleges tárgyak kiemelése történik meg. Egyértelműen kiemelkedik a vizuális anyag és a képzőművészet szerepe, amely egyrészt utalhat a kurátorok személyes preferenciáira és területére (művészettörténet), ugyanakkor a gyűjtemény képzőművészeti erősségével is összefüggésben áll. Egy dolgot hiányolok kifejezetten a kiállításból, mégpedig a festmények és festők jelentőségének és a kiállításban betöltött szerepének ismertetését. Utólagos kutatás után fedeztem csak fel, hogy az itt kiállított festmények – mind az eredetiek, mind a reprodukciók – helyi művészekhez köthetőek, részben az itteni gyűjteményhez tartoznak. Bár Basics Beatrix ezt egy tanulmányában leírta (Basics, 2020), de szerintem ez meghatározó eleme lehetett volna a kiállításnak is. A feliratok – melyek esetleg ezt tartalmazhatták valaha - helyenként elcsúsztak és eltűntek. Ez utal arra is, hogy a kiállítást időnként átrendezték, amely mint módszer lehetőséget teremt az állandó kiállítások frissítésére és viszonylagos mozgásba hozatalára is.

A kiállítás készítése tehát nem a jelenlegi intézmény vezetőjéhez, hanem két felkért kurátorhoz köthető, akik nem kifejezetten kerületi helytörténeti gyűjteményekkel foglalkoznak, hanem

inkább nagyobb múzeumokban dolgoznak és dolgoztak. Ehhez mérten egy olyan korszerű, látogatók számára befogadható kiállítást készítettek, amely érdekes lehet mindenki – akár kerületi vagy máshonnan érkező látogatók – számára. Ez a hozzáállás egyértelműen a nagyobb látogatószámhoz szokott, élményszerű múzeumok jellemzője, hiszen a helytörténetben kevésbé a közönségre (mintsem a közösségre) számítanak, ahogyan korábban a II.4. fejezetben azt kifejtettem. Érdekes jellemzője még a képzőművészeti beágyazottsága, amely nem csak mint művészet, de mint életmódot bemutató dokumentumok is megjelennek. Én ez utóbbit egy érdekes gyakorlatnak tartom, de kétségtelenül szükséges volt hozzá a kerület sajátos történelme, a helyi festők, akiknek otthont és témát is jelentett, illetve a gyűjtemény sajátossága ezen a téren. Ez azonban egy jó kiállításrendezési gyakorlat. A kiállítás befogadása tekintetében elmondható, hogy itt a közönségre egy érdeklődő, műélvező szerep jut, ami előtudást nem feltételez, inkább érdekességekként mutat be kiemelt tárgyakat és területeket a kerületről, mintsem hogy egy átfogó képet adna arról. Ilyen értelemben pedig egy kicsit szubjektívebb, kurátori tárlatról beszélhetünk.

III.4.2. A Széchenyitelep-Pestújhely Aranykönyve kiállítás

A *Palota Földje* kiállítás közben, egészen pontosan a harmadik és ötödik terme közé beékelődve, a negyedik, nagyobb térben helyezkedik el a *Szechenyitelep-Pestújhely Aranykönyve* című állandó kiállítás, amely 2020 óta látogatható. A kettő helyzete és összefüggései nagyon érdekesek, mivel egymástól több szempontból eltérnek, de más szempontokból nagyon jól ki is egészítik egymást. A kurátora Ádám Ferenc történész-muzeológus, aki kifejezetten a kerületi helytörténettel foglalkozik, jelenleg az Erdős Renée Ház Muzeális Gyűjtemény és Kiállítótér (XVII. kerület) vezetője, de korábban az Óbudai Múzeumban is dolgozott. A koncepció kidolgozásában Kis Emőke Hajnalka, a gyűjteményvezető is részt vett. Ebből már látható, hogy a kiállítás egészen összetett, több ember és kerület munkáját fonja össze, azonban ehhez még a Tomory Lajos Múzeum, a Sziklakórház és a Piarista Múzeum is felsorakozik támogatókként, feltételezhetően tárgykölcsönzések vonatkozásában. Ez jelenti ugyanis a nagy múzeumokkal való együttműködés leggyakoribb formáját a helytörténeti gyűjtemények esetén.

A kiállítás és annak leírása az ajtótól balra helyezkedik el, ahol egy egész falat betöltő tapéta a Pestújhelyi családfákat és a helyi közéletben résztvevő szereplőit ábrázolja, háttérben egy Pestújhelyi utca korabeli felvételével. A családfa a múzeumi reprezentációs eszközök között jellemző értelmező-magyarázó eszköz, amellyel összefüggéseket lehet érthető, vizuális módon közzé tenni. A helytörténeti gyűjtemények kiállításaikban szívesen alkalmazzák ezt, hiszen az adott városrészek életében a helyi családok meghatározó szerepet töltenek be, ők azok, akik a

térseget, a kerület történetét és arculatát formálják. A családfa ezen kívül olyan tényező, amely jelenleg nagy érdeklődésre tart számot, a családi archívumok, kéziratok mind a magán mind pedig a művészeti életben gyakran kerülnek felhasználásra. Erre az egyik legérdekesebb példa a Józsefvárosi Múzeum családfakutató workshopja, ahol az érdeklődők szakértőktől tanulhatják meg a saját családjuk feltérképezésének módszereit.

A többi részen falanként rendezett tematikus egységeken keresztül, leginkább vizuálisan és tárgyon keresztül kerül bemutatásra a történelem. Az első *Kultúra, szabadidő* címmel mutatja be a kor lehetőségeit, korabeli képek és újságcikkek nagyított képeivel. Jobbra ez egy „*Iskolaváros*” nagyközség témában berendezett tanterem – katedrával, padokkal, írószerekkel – mellette vitrinben ezzel kapcsolatos iratok, további eszközök találhatóak, illetve képek a kerületi iskolákról. Ezen a ponton a terem egy fallal van félig elválasztva, a túloldalán az *Orvoslás* címszó alatt orvosi műszerek egy orvosi rendelő enteriőrébe rendeződtek és végül a *Hitélet* rész a helyi egyházakról mutat be néhány felvételt, illetve tárgyakat.

Ez a rész annak ellenére, hogy lényegesen kisebb helyet foglal el alapvetően nagyon információdús, sok adatszerű tényt közöl. Eleve a választott reprezentáció nem a kiemelésem, hanem a szélesebb körű, teljesebb képek átadásán alapul. Ezt az enteriőr – vagyis a berendezett életkép vagy szobareszlet – műfaján keresztül tesznek meg, amely önmagában kifejező bemutatási mód, teljesebb kontextusok átadására törekszik. Ebből adódóan sokkal inkább egy történeti - vagy akár helytörténeti -, pontos, információátadáson alapuló, mintsem élményszerű szemléletet képvisel az előző kiállítás attitűdjével szemben. Mivel a másik kiállítástól vizuálisan erőteljesen eltér, kicsit másféle befogadási módokat kíván meg, a látogatótól értelmezőbb, előtudáson alapuló hozzáállást követel meg. A nehézsége ellenére, ez valójában sokkal közelebb áll a helytörténeti gyűjtemények eredeti céljával, hiszen ezekben az intézményekben gyakran a látogatókat ide tartozó, saját történetével eleve tisztában levőkként tételezik. Ez pedig egyébként már csak a földrajzi elhelyezkedését tekintve is egy reális elgondolás.

Érezhetően az előzőtől eltérő szemléletben készült ez a kiállítás, amely az elsősorban képzőművészeti és fotóalapú tárgyak helyett inkább az eredeti használati tárgyakra helyezi a hangsúlyt. Inkább érezhetjük az életmódot bemutató néprajzi jelleget, mintsem az előző kiállítás könnyed, csapongó, egy-egy érdekességet kiemelő narratíváját. Szerintem ez az a kiállítás, ami kifejezetten a helytörténet szellemében, a helytörténet szakértői által és élvezői számára készült. Ezzel pedig szerintem semmi baj sincsen, hiszen mélyebb tudást kínál a látogatónak és különösen jó, hogy az intézmény erre is nyújt alternatívát nem csak a könnyed kikapcsolódásra.

III.4.3. Időszaki kiállítások

Ezen a téren a kiállítás részletes elemzésébe nem, csak a program felületes áttekintésére vállalkozom. Az első, kisebb teremben általában havi rendszerességgel helyi kortárs képzőművészek kiállításai valósulnak meg. A III.2.2. fejezetben ismertettek szerint itt is jelentős összefüggésben áll a képzőművészet és a helytörténeti gyűjtemény. Ennek sajátossága, hogy a gyűjtemény erőssége a képzőművészet, amely itt bemutatásra kerül. Emellett a gyűjtemény ilyen módon, adományok révén bővíthet is, ugyanis az intézményvezető tájékoztatása szerint a képzőművészeti anyag gyarapodik leginkább. Az utolsó látogatásom alkalmával Kocsis András szobrász és lánya, Kocsis Mária díszlettervező kiállítása volt látható. Azonban azt is fontos megjegyezni, hogy a képzőművészeti anyag bemutatása ellenére nem klasszikusan képzőművészeti bemutatásról beszélhetünk, mert a művek helyett sok esetben az életrajz és annak vizuális ismertetése, a személyes tárgyak, illetve egy kisebb enteriőr is bemutatásra került.

Az időszaki kiállítás azonban azért is hasznos a múzeumnak, hogy lehetőség legyen az új anyag bemutatására, vagyis a látogatóknak legyen oka újra és újra elmenni az intézménybe. A tárlat megtekintése mellett a megnyitó vagy záróesemény is, illetve az egyéb kapcsolódó programok (a hónapban egy tárlatvezetés és egy előadás volt a témában) is potenciális látogatókat szerezhetnek, akik a helytörténet esetén helyiek, illetve adományozók is lehetnek. A helyiekkel való szoros kapcsolat pedig a helytörténeti gyűjtemény sajátosságából adódóan elengedhetetlen.

Emellett – mint ahogy az előző két kiállítás elemzésében bemutattam – az állandó kiállítások nem, vagy csak részben kötődnek az intézmény jelenlegi dolgozóihoz. Mivel a kiállítás a muzeális intézmény elsődleges és sajátos kommunikációs módszere, jelen esetben az időszaki kiállítás az egyedüli alkalom arra, hogy a saját programjukat közölhessék a dolgozók. Ezek a kísérőprogramokkal kiegészülve láthatóan ezek szervezőjét leginkább közösség-szervező szerepbe helyezi el. Ez azt jelenti, hogy a korábbi kiállításrendezési attitűdökkel szemben, ami a nagy múzeumok muzeológusai, művészettörténészei, illetve a helytörténeti intézmények történészi-muzeológiai beállítottságával szemben nem a látogatói élményre, vagy a történelmi adatátadásra, edukációra helyezi a hangsúlyt, hanem a közönség megszervezésére, a helyiek közösséggé szervezésére. Ehhez kapcsolódik a program alapú működés és a múzeumpedagógia. Szerintem ez a harmadik és egyébként nagyon fontos helytörténeti múzeumi attitűd, amely nélkül jelenleg nem nagyon működhet jól egy ilyen típusú, kis közösségekre építő intézmény. Valójában a legkisebb általam látogatott gyűjtemény is

rendelkezik valamilyen közösségi médiás felülettel, múzeumpedagógiai vagy közösségi programmal.

Emellett még egy szempontból nagyon érdekes és értékes ennek a múzeumnak a tevékenysége, mégpedig az összefogás és az együttműködések támogatása szempontjából. A jelenlegi programból, annak sokszínűségéből, és a sok bevont szakértő és intézmény alapján jól láthatóan fontos programpontját jelenti az együttműködés a XV. Kerületi gyűjteménynek. Ennek az egyik megvalósulása a tavalyi Fővárosi évfordulós év keretében a XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjtemény és az újpesti Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény *Üdvözlét Rákospalotáról – Palota földjén*²⁵ címmel megrendezésre került közös kiállításra. Itt a két szomszédos, és egyébként közös történelemmel rendelkező (korábban egy közigazgatási egységbe tartozó) terület összekapcsolva meséli el a történetét.

Ez nem csak az összefogás mint közösségépítés szempontjából érdekes program, hanem mert a két térség valóban sok szálon kapcsolódik egymáshoz. Ezek együttes bemutatása pedig érdekes lehetőség és érdekes munkát és kutatást és történeteket is jelenthet. Ezen a ponton merül fel a kutatásom eredeti érdekessége, vagyis annak a lehetősége, hogy az egymásra ható, külön történelemmel rendelkező városrészek önálló, és egyben közös retorikákat is alkossanak, hiszen külön pontokon kapcsolódtak be a város életébe és ez jelentősen meghatározta és a mai napig meghatározza a városrészek jellegét és az ott élők életkörülményeit. Tehát egyszerre van szükség a saját és közös történetekre, hiszen ez alapján épül fel a város többszáz éven keresztül épülő és a mai napig át-átalakuló mozaikja.

Összességében tehát a XV. kerületi helytörténeti gyűjtemény egy nagyon összetett, izgalmas programokkal rendelkező intézménynek tartom, ami sokféle helytörténeti szempont együttes (és néha egymásnak akár ellent is mondó, de ez inkább hozzátesz az értékéhez) érvényesülésének tartom. A különböző időben keletkezett kiállítások különféle területekről érkező kurátorai minden esetben kicsit más megközelítést tartottak szem előtt, ami más-más célközönség érdeklődését tartja szem előtt. Ezek együttes értelmezése és olvasata egy teljesen egyedi egyveleget hoz létre. Úgy gondolom az ilyen eltérő megközelítések mind az intézményen belül, mind a más intézményekkel való kapcsolatukban követendő irányt jelentenek a kerületi, vagyis a városrészek történelmében és a főváros együttes történelmének olvasatában is.

²⁵ A kiállítás a Polgár Centrum-Újpest Galéria kiállítóterében 2023.02.10-04.01. között volt látogató. A kiállítás leírása olvasható: <https://www.bpht.hu/udvozlet-rakospalotáról-palota-foldjen/>. (2024.04.03.)

IV. Konklúzió

A jelen dolgozatban a fővárosi kerületi helytörténeti gyűjteményeket vizsgáltam, azok társadalmi és lokális beágyazottsága alapján. A kutatásom tárgyát képezte, hogy hogyan jelenhet meg egyszerre a helyi kerületi és a fővárosi identitás és ezek prezentációja a gyűjteményekben, illetve hogyan viszonyulnak ezek egymáshoz. A vizsgálatom módszere elsődlegesen a kiállításelemzés volt, azonban sok esetben ezek a dolgozókkal való helyszíni beszélgetésekkel is kiegészültek. A helyszínen, a kiállításokon kialakult beszélgetések spontán jelensége több szempontból is meghatározónak bizonyult. Legfőként ezek sok esetben mérhetetlenül informatívnak bizonyultak. Az innen származó anekdoták értékes tanulságokat és fontos szempontokat nyújtották a kutatás során. A kiállítást mint a helyiek önreprezentációs, kommunikációs médiumát vizsgáltam, azonban így ezeket az összefüggéseket a dolgozóktól – akik minden esetben sok szálon kötődtek a kerületi helytörténethez – személyesen kaptam meg. Emellett a gyűjteményekben dolgozóktól, többször a kiállítások rendezőitől – tehát valójában a gyűjteményeket fenntartó helyiektől – érkező kommentárok jegyzetekként és kiegészítéseként is funkcionáltak az esetenként már átrendezett vagy megkopott tárlatokban²⁶.

A kutatás legfontosabb megállapítása, hogy ezek a múzeumok a helytől és a helyiektől erősen függenek. Az előbbi a gyűjtemények anyagát, a történelmet, az identitást, a későbbi anyagi fenntartást és ezáltal a működést jelenti. Ennél azonban sokkal jelentősebb az utóbbi, a közösség tevékenysége, amely személyek és csoportok gyakorlatilag az alapítástól a fenntartásig folyamatosan gondozzák a gyűjteményeket és az azokhoz kapcsolódó feladatokat és funkciókat ellátják. Bár a múzeumi intézménytípusában nem jellemző a gyűjtemények megszüntetése, hiszen azok a közösségek javait és büszkeségeit tartalmazzák, a helytörténeti gyűjtemények esetén ez a túlélési tendencia talán még erősebb, hiszen sokkal kevesebb erőforrásból történik a fenntartás. Ezt erősíti a helyiek azon kis csoportja, akik ezekhez a tárgyakhoz és intézményekhez ilyen módon ragaszkodnak. Fontos eltérés még a nagy múzeumokhoz képest, hogy ez a közösség és nem a közönség jelenti a társadalmi bázisukat, vagyis a helytörténeti gyűjtemények létezése általában nem látogatókhoz, hanem relatíve kisebb számú szorosabb viszonyban lévő emberek csoportjához köthető. Ebben a helytörténeti

²⁶ A kutatás során egy kérdőívet is kiküldtem az intézményeknek, azonban ezt a dolgozatban nem használtam fel. Főként mert ezt csak azok töltötték ki, akikkel korábban már személyesen beszéltem, így ezeknek új információértéke nem volt. Emellett a látogatói-kutatói érdeklődés egy olyan kötetlen beszélgetési szituációt teremtett, amiben szívesebben meséltek a dolgozók, sokkal bővebben mint a kérdőívben, ahol a kérdések megválaszolására koncentráltak. Gondolkodtam az interjú formátumán is, de ezeknél érdekesebb volt a tárlatvezetések jellege, ahol lehetőség volt a tárgyakra való reflexiókra. Ezért a tárlatvezetést megfelelőbb formátumnak tartom az adatgyűjtésre, különösen mert a dolgozat vállalt szubjektivitásához ez módszertanilag illeszkedik.

gyűjtemények körül jellemzően kialakult kisebb csoportban benne vannak a gyűjteményi dolgozók, gyakran a tárgyak adományozói, illetve állandó, visszatérő látogatók is, akik a valódi, eredeti célközönséget alkotják. A múzeumok növekedésével a látogatók számának gyarapodásával azok múzeummal való szoros, személyes kapcsolata is csökken. Ebben az esetben már inkább közönségről beszélhetünk, aminek megváltozása követhető például a közösségi médiás felületeken folytatott kommunikációjukban is.

A dolgozat fő kérdése a narratívákra, vagyis a gyűjtemények saját történetmesélésükben a nagy történelmi elbeszélésekhez való igazodására vonatkozott. Ennek kapcsán minden szinten megállapítható, hogy ezek az intézmények követik a nagy narratívákat, azonban ezt többféle szinten, módon és motivációk alapján teszik. Az első és legfontosabb szempont a történelmi időben való tájékozódás. Ha egy látogató nem jártas a kerület történelmében, nehéz dolga lehet, ha nincsenek olyan viszonyítási pontok, ami alapján értelmezni tudja a ki. Tehát az országos történelem legismertebb korszakai és eseményei első sorban viszonyítási pontként, vagyis értelmezési funkcióban jelennek meg a vizsgált tárlatokban. A fővároshoz való csatlakozás szinte minden esetben megjelenik, általában az azzal járó büszkeséggel. Emellett viszont az előtte lévő korszakok is hangsúlyosan megjelennek, fontos részei az identitásnak. Ezek alapján differenciálódnak is a kerületek a helytörténeti gyűjtemények szempontjából; a később a városhoz csatolt kerületeknél egyértelműbb a helyi identitás, az autonómiához kapcsolódó büszkeség érzete az egyedi karakterek megjelenítése. A két narratívátípus tehát egyértelműen összekapcsolódik. Bár jellemzően (és nyilvánvalóan) a helyi tárgyak és történetek kerülnek túlsúlyba a kiállításokon, de azért megjelennek más intézményekből kölcsönzött tárgyak és elbeszélések is, amelyek szintén presztízsértékkel bírnak. Az ilyen nagyobb múzeumoktól kölcsönzött – ezáltal magasabb, országos szinten értékesebbnek tartott – tárgyak gyakran a kiírásokban, a kiállításról szóló egyéb szövegekben is kiemelésre kerülnek. A leglátványosabb megjelenése ennek az emlékházak reprezentációs módszertana, amely szinte minden intézményben megjelenik. Az emlékházban a történelmileg kiemelkedő személyeknek állítanak emléket, gyakran a személyes tárgyaik bemutatásával. Az emlékházak helyi kötődéssel is bírnak, gyakran olyan helyeken hozzák létre őket, ahol tudvalevőleg megfordult a híres személy. Ezen keresztül a kétféle narratíva, tehát az országos szinten elismert jelentős személy és annak a helyi beágyazottsága együtt tud megjelenni. Különösen érdekes helyzeteket teremt az, ha ezt valamilyen kifejezetten helyhez kötődő tárgyon, épületen, esetleg más jellegű eseményen keresztül közvetlenül tudják bemutatni, mert ezzel további olvasatokat adnak a történetekhez. A helyi és kerületi identitás elemei azok, amelyek a kiállításokban leghangsúlyosabban megjelennek. Ezek általában a kerület legjellemzőbb elemeit tartalmazzák,

így azokat az alapvető adatokat, mint hogy hogyan szerveződik a helyi élet és a munka, illetve milyen kulturális lehetőségek alakultak ki a kerületben. Ezek között nagyjából azonos típusok vannak, amelyek mindenhol jelen vannak, de változó mértékben. Ezek nagyban függenek a kerületek jellegétől (jellemzően mezőgazdasági peremkerületek, vagy iparosodottabb kerületek) és fontos tényező még ebben, hogy mikor váltak közigazgatásilag a főváros részévé is. A sajátosságokat a kerületek jellemzően nagy büszkeséggel kezelik, ezeknek a hangsúlyozására törekszenek.

A másik fontos kérdésem a kerületek különféle együttműködésének módjaira kérdezett rá. Érdekelt, hogy a helyileg adott, sajátos helyzetből adódó lehetőségeket milyen szinten használják ki a fővárosi kerületi helytörténeti gyűjtemények. Az országos és fővárosi helytörténeti és egyéb múzeumokkal ezek a gyűjtemények laza kapcsolatban állnak, amely főként a kölcsönzésekben és esetleges együttműködésekben merül ki. A fővárosi jelentőségű együttműködést a legtöbb esetben szorgalmazzák és örömmel fogadják, azonban a megvalósulása jellemzően közepes mértékben történik. A több kerületi gyűjteménnyel jellemzően személyes kapcsolatok mentén működnek együtt, szintén alkalmi jelleggel. Visszatekintve azt gondolom, hogy az általam elemzésre kiválasztott XV. Kerületi gyűjtemény ebben egy kiemelkedő példa. Azonban ezekben is megjelenik a földrajzi változó, az együttműködések gyakran a szomszédos vagy közeli kerületek között jönnek létre, akikkel van lehetőségük a közös munkára.

A főváros kerületi helytörténeti gyűjteményei jelenleg egy felfutási periódusban vannak. Ennek jele az elmúlt években létrejött új, korszerű és állandó kiállításokban, egyes gyűjtemények új, állandó helyre kerülésében és egy új intézmény létrehozásában (Józsefvárosi Múzeum, VIII. kerület) is megjelenik. Ezek a törekvések talán leginkább a jelenleg sokasodó helyi közösségek és kezdeményezéseik népszerűvé válásával és felértékelődésével magyarázható. Feltehetőleg egy ideig ez még folytatódni is fog. Viszont, ha vége is szakadna, a helytörténet rajongói biztosak lehetnek benne, hogy ezeket az intézményeket a megszűnés nem fenyegeti, hiszen a fenntartóik, a helyiek, akik történetét hordozza a gyűjtemény úgy tűnik mindig gondoskodni fognak a múltjukról és annak bemutatásáról. Ami változhat és feltehetőleg változni is fog bennük, az a bemutatási módszereik és narratíváik²⁷.

²⁷ Ezeknek a változásoknak a követése az alapítástól a napjainkig egy igazán érdekes irányt jelenthetne a kutatásban, azonban erre nem állt rendelkezésre elegendő adat. Jellemzően ezek a kiállítások nem olyan precízen dokumentáltak, de szinte mindegyiküket át szokták rendezni bizonyos időközönként és az ezek közötti változások – akár egy kiállításon belül is – nagyon látványosak voltak.

Tehát a hazánkban a szocializmus alatt kiépült helytörténeti mozgalom és muzeális intézmény hálózat – és azon belül most kifejezetten a fővárosi kerületiek – mai napig állnak. A zömében Kádár-korszak alatt kialakult gyűjtemények - amelyekben ez az időszak a gyűjteményi szemlélet és szempontok kialakításában és az anyagok beszerzésében is számottevő – kicsit mellőzött, kicsit ellentmondásos helyzetben vannak, akárcsak maga a történelmi korszak. Ugyanakkor kutatásuk és látogatásuk mindenképpen tanulságos, érdekes élményt (és néha utazást is) jelent a főváros és története kapcsán. A legfőbb üzenete az, hogy a budapesti lét egy mozaikszerű felépítést jelent, amelyben egyszerre vagyunk óbudaiaiak, újpestiek, ferencvárosiak, kőbányaiak, albertfalviak vagy éppen XI. kerületiek, hegyvidékiek, angyalfüldiek, zuglóiak, XV. kerületiek, kertvárosiak, XVII. kerületiek, pestszentlőrinciek és pestszentimreiak, kispestiek, pesterzsébetiek, csepeliek, nagytétényiek vagy soroksáriak és persze budapestiek. A rész és az egész sokféle, különleges viszonyrendszert hoz létre. Azonban, hogy mit kezdünk a várostörténettel – vagyis a saját történetünkkel – az mindenkinek saját magán múlik; lebonthatjuk, megmenthetjük, befalazhatjuk vagy éppen védetté nyilváníthatjuk őket.

Irodalomjegyzék

1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, n.d. [Online]

Available at: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.tv>
[Accessed 03 04 2024].

Anon., n.d. *Fortepan*. [Online]

Available at: <https://fortepan.hu/>
[Accessed 03 04 2024].

Barcza, G., 1974. Kormányhatározat a népi műemlékek fokozottabb védelméről. *Műemlékvédelem*, Volume 3, pp. 188-189.

Basics, B., 2015. A sok kis államból létrejött ország huszonöt éve lett újra egységes - A németországi múzeumi rendszer kialakulása és története. *MúzeumCafé*, augusztus-szeptember, Volume 48, pp. 18-31.

Basics, B., 2020. Rákospalota festői. *Helyem, hazám, palotám*, szeptember, Volume 14, pp. 16-22.

Berényi, M., 2016. Alulról jövő múzeumalapítók. *MúzeumCafé*, szeptember-október, Volume 54, pp. 111-126.

Boros, G., 2014. Leletmentés - Erdély Miklós fotómozaikjai. *Artmagazin*, Volume 6, pp. 30-38.

Budapest Honismereti Társaság weboldala, 2023. *Üdvözet Rákospalotáról – Palota földjén kiállítás*. [Online]

Available at: <https://www.bpht.hu/udvozlet-rakospalotarol-palota-foldjen/>
[Accessed 03 04 2024].

Budapest Történeti Múzeum, 2023. *A BUDAPEST-HATÁS - Fővárosi kötődések és identitások kiállítás*. [Online]

Available at: <https://www.varmuzeum.hu/budapest-hatas.html>
[Accessed 03 04 2024].

Castells, M., 2012. Múzeumok az információs korszakban. In: *Múzeumelmélet - A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum - Ráció Kiadó, pp. 30-43.

De Laubrie, E., 2017. Francia minta: az ökomúzeumok. *Múzeumcafé*, Volume 59-60, pp. 133-150.

Ébli, G., 2009. A múzeum mint a felejtés helye. In: *Az antropologizált múzeum*. Budapest: Typotex Kiadó, pp. 58-73.

Ébli, G., 2009. Az antropologizált múzeum. In: *Az antropologizált múzeum*. Budapest: Typotex Kiadó, pp. 13-27.

Ébli, G., 2009. Nemzetállam - kultúrállam. A múzeum mint a társadalmi nyilvánosság tere. In: *Az antropologizált múzeum*. Budapest: Typotex Kiadó, pp. 47-57.

Fehr, M., 2012. A történelem konstrukciója – a múzeumban. In: *Múzeumelmélet - A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum - Ráció Kiadó, pp. 239-254.

- Foster, H. D. et al., 2018. *Nyitott Múzeum*, Néprajzi Múzeum: s.n.
- Frazon, Z., 2012. *Új muzeológia szócikk*. [Online]
Available at: <https://tranzit.org/curatorialdictionary/index.php/szotar/uj-muzeologia/>
- Germuska, P., 2004. Ipari város, új város, szocialista város. In: *Indusztria bővületében*. Budapest: 1956-os Intézet, pp. 19-60.
- Goldberger Textilipari Gyűjtemény weboldala, n.d. *A múzeum története*. [Online]
Available at: <https://goldbergermuzeum.hu/a-muzeum-tortenete/>
[Accessed 03 04 2024].
- Gyáni, G., 2016. Történelem vagy (csupán) emlékezet?. In: *A történelem mint emlék(mű)*. s.l.:Kalligram, pp. 19-34..
- Halbwachs, M., 2002. A kollektív emlékezet és az idő. In: *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, pp. 403-432.
- Hall, S., 1997. A kulturális identitásról. In: *Multikulturalizmus*. Budapest: Láthatatlan Kollégium-Osiris, pp. 60-85.
- Hartog, F., 2006. Emlékezet, történelem, jelen. In: *A történetiség rendjei - Prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, pp. 103-146.
- Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény weboldala, 2024. *Hegyvidéki ipartörténeti kiállítás*. [Online]
Available at: <https://helytortenetigyujtemeny.hu/events/mom-emlekkiallitas/>
[Accessed 03 04 2024].
- Horváth, G. K., Csikós, G. & Ö. Kovács, J., 2023. *A vidék szovjetizálása*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Huyssen, A., 2014. Jelenlévő múltak. Média, politika, amnézia. In: *Transznacionális politika és a holokaust emlékeztörténete*. Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, pp. 34-50.
- ICOM Magyarország weboldala, 2022. [Online]
Available at: <https://icomhungary.hu/hu/node/85>
[Accessed 03 04 2024].
- Józsefvárosi Múzeum weboldala, n.d. [Online]
Available at: <https://jozsefvarosimuzeum.hu/>
[Accessed 03 04 2024].
- Nagytényi Helytörténeti Kiállítótér Facebook oldala, 2021. [Online]
Available at: <https://www.facebook.com/notes/342593893711935/>
[Accessed 03 04 2024].
- Nora, P., 1999. Emlékezet és történelem között: a helyek problematikája. *Aetas*, Volume 3, pp. 142-157.
- Óbudai Múzeum weboldala, n.d. [Online]
Available at: <https://obudaimuzeum.hu/>
[Accessed 03 04 2024].
- Óbudai Múzeum weboldala, n.d. *Ki gombolta volna? virtuális kiállítás*. [Online]
Available at: <https://visit.exhibitonline.hu/ki-gombolta-volna>
[Accessed 03 04 2024].

Sári, Z., 2022. *Az ICOM múzeum definíciójának története és evolúciója*, s.l.: s.n.

Sonkoly, G., 2005. Örökség és történelem: az emlékezet technikái. In: *Kulturális örökség - társadalmi képzelet*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár Akadémia Kiadó, pp. 53-60.

Szőke, A., n.d. *Artportal Lexikon*. [Online]

Available at: <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/erdely-miklos-69/>

[Accessed 03 04 2024].

Tomory Lajos Múzeum weboldala, 2023. *Gyáarak és egyházak Pestszentlőrincen és Pestszentimrén kiállítás*. [Online]

Available at: <https://www.tomorylajos-muzeum.hu/gyarak-es-egyhazak-pestszenlörincen-es-pestszenlimren/>

[Accessed 03 04 2024].